

Eustachijus Tiškevičius: darbai ir kontekstai

Mokslo straipsnių rinkinys

48600

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS

Vilnius, 2014

UDK 908(474.5)(092)
Ti-135

Knygos leidimą rėmė

Lietuvos
mokslo
taryba

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-1)

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba (sutarties Nr. LKT/S (5.20)-MVP-8)

Sudarytojai

dr. Žygintas Būčys, dr. Reda Griškaitė

Redakcinė kolegija

**dr. Žygintas Būčys, dr. Olga Fishman, dr. Reda Griškaitė,
prof. dr. Aliaksandr Huzhalouski, Birutė Kulnytė,
prof. dr. Arvydas Pacevičius, doc. dr. Saulius Pivoras**

Recenzentai

**prof. habil. dr. Mykolas Michelbertas
dr. Rimantas Miknys**

Redaktorė

Nijolė Deveikienė

Anglų kalbos vertėja

Aušra Simanavičiūtė

Lenkų kalbos redaktorė

Beata Piasecka

Rusų kalbos redaktorė

Larisa Lavrinec

Dailininkas

Arūnas Prelgauskas

I viršelyje:

Eustachijus Tiškevičius. Fot. Robertas Borchardtas. Ryga, XIX a. 7 deš.
LMAVB RSS, SFG.-2273

IV viršelyje:

Eustachijaus Tiškevičiaus vizitinė kortelė. XIX a. vid.
LMAVB RS, f. 31, b. 1460, l. 2r

ISBN 978-609-8039-55-9

© Straipsnių autoriai, 2014

© Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014

Kvestorius bernardinas. Dail. Jonas Damelis. E. Tiškevičiaus knygos *Obrazy domowego poźycia na Litwie* („Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje“, ser. 2, Krokuva, 1867, p. 54–55) iliustracija. LMAVB, sign. 47556

REDA GRIŠKAITĖ

Lietuvos istorijos institutas
Lietuvos nacionalinis muziejus

Eustachijus Tiškevičius – beletristas

Pratarmės vietoje
Žodis „beletristas“ turi dvi reikšmes. Tiesiogine prasme – tai dailiosios prozos kūrinių rašytojas, perkeltine – nedalykiška, nerimta kalba rašantis žmogus. Grožinę Eustachijaus Tiškevičiaus prozą nagrinėsiu tik pirmąją prasme, t. y. kaip rimtą ir visavertę jo kūrybinės biografijos dalį. Kitaip tariant, greta tokių įprastų E. Tiškevičiui epitetų kaip „archeologas“, „istorikas“, „muziejininkas“, „kolekcininkas“ mėginsiu prirašyti dar vieną – „rašytojas“, o galbūt net ir – „poetas“. Žinoma, tai tam tikras iššūkis, nes tiek mokslinėje, tiek publicistinėje literatūroje grožinė E. Tiškevičiaus kūryba pristatoma labai retai ir dažniausiai tik kaip marginalija, kaip antrarūšė intelektualinė pramoga. Tuo tarpu E. Tiškevičiaus įdirbis čia ne toks jau ir menkas: apsakymai, apybraižos (buitinės, kelionių, portretinės), nekrologai. Ši kūryba buvo spausdinta tiek periodikoje, tiek atskirais leidiniais, dažnai sulaukdavo net kelių laidų, nes pirmosios E. Tiškevičiaus knygelės buvo kaipmat išparduotos¹. Juolab šiandien jos yra tapusios bibliografiniu raritetu. Kaip ypatingą ir taip pat iki šiol neakcentuotą E. Tiškevičiaus literatūrinį pomėgį galima minėti ir rankraščiuose likusią poeziją – kūrybinius bandymus pradėjo kaip tik nuo eilėraščių². Kitaip tariant, grožinė literatūra – tiek proza, tiek lyrika – jo kūrybinėje biografijoje užėmė gana svarbią vietą. O ir spaudoje debiutavo ne tik kaip etnografas, archeologas ir teatro istorikas³, bet

ir kaip rašytojas – apybraiža *Obrazy domowego poźycia na Litwie: Pan Choroszcza* („Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje: Ponas Chorošča“)⁴ pasirodė net keliais mėnesiais anksčiau už E. Tiškevičiaus logotipu tapusią archeologijos studiją *Rzut oka na źrzdłła archeologii krajowej* („Žvilgsnis į krašto archeologijos šaltinius“)⁵.

Iki šiol grožinė E. Tiškevičiaus kūryba atskirai nebuvo aptarta. Juolab neįvertinta išliekamoji jos vertė. Tai ir vėl galima aiškinti minėtomis nuostatomis. Tačiau gilesnė E. Tiškevičiaus beletristikos analizė skatina prielaidą apie aukštas menines jos ypatybes, prilygstančias jo amžininkų – Ignacijaus Chodzko, Stanislovo Moravskio, Ludwiko Szyrmerio, Placido Jankovskio, Romualdo Podberesko, Vladislavo Sirokomlės ar net Juozapo Ignacijaus Kraševskio – plunksnai. Maža to, leidžia teigti, kad šie kūriniai galbūt rašyti ne tiek dėl pramogos ir net ne „dėl literatūros“, bet taip pat pirmiausia „dėl istorijos“.

„Pusiau meniniai gebėjimai“

Pirmasis Eustachijaus Tiškevičiaus biografas, rašytojas, publicistas, VLAK tikrasis narys Kazimierz Władysław Wójcickis (1807–1879) beletristinės jo kūrybos specialiai neaptarė⁶. Kiek daugiau dėmesio šiai veiklos pusei skyrė tik E. Tiškevičiaus nekrologų

¹ [E. Tyszkiewicz], Do Czytelnika, [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego poźycia na Litwie: Druga żona*, Wilno, drukiem Józefa Zawadzkiego, 1844, p. 141; E. T. [E. Tyszkiewicz], Do czytelnika, *Obrazy domowego poźycia na Litwie*, [ser. 1], Warszawa: Skład Główny w Księgarni Michała Glücksberga, 1865, p. 2.

² Žr. [P. Jankovskio laiškas iš Vilniaus E. Tiškevičiui į Barysavą], 1835-12-21, LMAVB RS, f. 18, b. 189/3, l. 1r. Laiške dėkojama už atsiųstas „puikias eiles“. Pirmą paties E. Tiškevičiaus ranka datuotą eilėraščių randame po šešerių metų. Žr. E. Hr. T. [E. Tyszkiewicz], Na Uroczysty wiadz JW. JX. Klóngiewiczza na Stolicę Biskupią w Wilnie. 29 czerwca 1841 roku, [1841], VUB RS, f. 48, b. 32680, l. 1r–2r. Čia ir toliau rankraščių darbų pavadinimai nurodomi išsaugant autentišką rašybą.

³ Žr. [E. Tyszkiewicz], Rys historyczny przedstawień teatralnych, mianowicie w języku polskim, na Litwie, *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe*,

ser. 2, t. 16, 1841, p. 179–182; t. 17, 1841, p. 140–145; t. 18, 1841, p. 97–104 [Dodatek 1: Dialogi z przedmiotów religijnych, p. 105–125; Dodatek 2: Niektóre teatru amatorskie, p. 125–139]; t. 19, p. 85–93. E. Tiškevičiaus autorystę patvirtina mūsų dienas pasiekusi korespondencija. Žr. [I. Šidlovskio laiškas iš Vilniaus E. Tiškevičiui [adresato gyvenamoji vieta nenurodyta], 1840-07-05, LMAVB RS, f. 18, b. 189/9, l. 19r–19v; [J. G. Rudaminos laiškas iš Vilniaus E. Tiškevičiui [adresato gyvenamoji vieta nenurodyta], 1843-03-21, ten pat, b. 189/7, l. 4r.

⁴ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego poźycia na Litwie: Pan Choroszcza*, Wilno, drukiem Józefa Zawadzkiego, 1842. Už pagalbą į lietuvių kalbą verčiant žodžių junginį „domowe poźycie“ esu dėkinga vertėjams Beatai Piaseckai ir Vyturiui Jaručiui.

⁵ Eus. Hr. T... [E. Tyszkiewicz], *Rzut oka na źrzdłła archeologii krajowej, czyli Opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa rosyjskiego*, z rycinami litografowanemi, Wilno, drukiem Józefa Zawadzkiego, 1842.

⁶ K. W. Wójcicki, Eustachy hrabia Tyszkiewicz, *Kłosy*, 1865-04-13(25) (Nr. 43), p. 497–498, 500.

autorai – kolega iš VLAK ir artimas bičiulis, literatas, publicistas Vincentas Korotinskis (Wincenty Korotyński, 1831–1891) ir Iovietis istorikas ir literatas Stanisławas Kunasiewiczzius (1842–1879)⁷. Pastarasis, remdamasis paties E. Tiškevičiaus liudijimu (sic!), literatūrinių jo darbų genezę aiškino dar vaikystėje pasireiškusių pomėgiu stebėti Lietuvos gyventojų papročius ir gyvenimo būdą, pasižymėti svarbesnius faktus⁸. Tuo tarpu V. Korotinskis E. Tiškevičiaus polinkį literatūriniam darbui siejo su „pusiau meniniais gebėjimais“ (*pół-artystyczne powołanie*)⁹. „Pusiau menininko“ įvardas buvo pasirinktas neatsitiktinai, nes tai atliepė pagrindinę V. Korotinskio rašinio mintį – grožinė literatūra E. Tiškevičiui buvo tik „pramoga“ (*rozrywka*), nes svarbiausias jo gyvenimo tikslas buvo „istorinių šaltinių kaupimas visais įmanomais būdais ir jų skelbimas“¹⁰. Kita vertus – ir tai įdomiausia nekrologo dalis – V. Korotinskis rašo apie nuolatine rašinio herojaus vidinę kovą – norą priešintis tokiai „abejotinai aistrai“ ir dirbti „rimtus“ darbus: „puikus sąmojis ir laki vaizduotė nuo jaunystės Tiškevičių mėgindavo atitraukti nuo senienų ir istorijos prie dailių menų. Tačiau tik labai retai ir tik iš dalies leisdavo jiems [t. y. sąmojiui ir vaizduotei. – R. G.] pasireikšti, apsakose škiuodamas tipiškų, bet realių asmenų atvaizdus, aprašydamas istorinius prisiminimus ir liaudies padavimus“¹¹. V. Korotinskis šiai

E. Tiškevičiaus „pramogai“ gana atlaidus – nors jo literatūrinuose vaizduose ir pasigenda rafinuotumo ir stilingumo, bet giria dėl „tiksliai nupiešto neseniai mirusios praeities paveikslą“ (*trafnością rysunku niedawno zmarłej przeszłości*) ir netgi lygina su kultinio Karolio Šainochos (Karol Szajnocha, 1818–1868) darbais¹². Kitaip tariant, tarytum E. Tiškevičiaus proza ir nerimta, pramoginė, bet kartu ir labai gera, net meistriška. Prieštaravimas akivaizdus, galbūt net rodantis rašinio autoriaus pasimetimą, nežinojimą, kur dėti tą „nerimtą“ tokio rimto asmens pomėgį.

Nors jau kitame amžiuje E. Tiškevičius buvo įtrauktas į prestižinę lenkų literatūros bibliografiją *Nowy Korbut* („Naujasis Korbutas“)¹³, o prieš dešimtmetį – ir į biografinį ir bibliografinį senųjų lenkų rašytojų vadovą¹⁴, V. Korotinskio rašinys taip ir liko vieninteliu (sic!) išsamesniu grožinės jo kūrybos įvertinimu. Nes minėtuose informaciniuose leidiniuose buvo tik suregistruoti pagrindiniai E. Tiškevičiaus darbai, o biogramos – tradicinės, „archeologinės“, be kokios nors platesnės E. Tiškevičiaus indėlio į literatūrą aptarties. Priešingai nei L. Szyrmerio,

wesprze i nic nie pomoże. / Dziś w okularach z złotym ołtarzykiem / Za wszystkie grzechy pokutując szczerze, / Zostałem dziękim tych miejsc pustelnikiem. / Różaniec w rękę, na ustach pacierze! / A chociaż szatan co mnie w szponach trzyma / Dawne wspomnienia odświeża w pamięci, / I cóż że było, gdy dziś tego niema? / W tym wieku człowiek i diabła nie znęci / A więc Kolego, coś dla mnie zachował / Przyjaźń prawdziwą w czynnościach i w mowie, / Zgodź się że starość kto wykoncepował / Dalibóg sęsu nie wiele miał w głowie“ („Liūdna senatvė: humoras išvėsęs, / Nesugrąžins jėgų daina nei vynas. / Bičiuliai! Dingę sakalėliai šviesūs, / Meilužės? / Be dantų jau – senės grynos. / Šmaikšti mintis užgesus, aistros šąla, / Nusilpusi širdis kreditan plaka. / Draugai kapuos, tik likęs aš, bedalis. / Bet mirt nenoriu, juk begėdžiams sekas. / Užmigst sunku, ir apetitas dingęs, / Rankas ir kojas podagra sukioja, / Tik skausmas, kolega dienų gailingų, / Lydės lig galo – žemėn šion šaltojon. / Pašnekesiai ir muzika, bokalai – / Draugų būry aukštai mes visko siekėm! / Prapuolė visa. Šiandien mes seneliai, / Mums niekas nepadės, negelbės niekas. / Su akiniais ant nosies prie altoriaus aukso / Už nuodėmes gailiuos iš viso ūpo, / Tapau toks atsiskyrėlis didžiausias: / Rožinis rankoj, o malda – ant lūpų. / Vis dėlto velnias manyje gyvena / Ir atmintin grąžina laiko monus: / Kas buvo praėity ir ko nebėr, vis mena... / Žmogus nenugali senatvėj net šėtono! / Kolega mielas, tu, kuris draugystę / Išsaugojai darbais tikrais ir žodžiais, / Sutik: kas išgalvojo šitokią senystę, / Tas, Dieve sergėk, proto daug nerodo“). Vertė Regina Koženiauskienė. Taip pat žiūrėkite šmaikščias epigramas: [E. Tyszkiewicz], Epigramma. Małe niewyrozumienie, [be datos], LVIA, f. 1135, ap. 11, b. 14, l. 462r; [E. Tyszkiewicz], Święta miłości kochanej golizny..., [be datos], LMAVB RS, f. 31, b. 1037, l. 3r.

¹² W. Korotyński, Eustachy hr. Tyszkiewicz, *Tygodnik Ilustrowany*, 1873-09-15(27) (Nr. 300), p. 155.

¹³ [Autorius nenurodytas], Tyszkiewicz Eustachy (1814–1873), *Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut: Romantyzm* (Hasła osobowe P-Z; Uzupełnienia), opracował zespół pod kierownictwem I. Sliwińskiej i S. Stupkiewiczza, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972, p. 242–244.

¹⁴ H. G. [Halina Gasowa], Tyszkiewicz Eustachy 1814–1873, *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 4: S–T, Warszawa: Instytut Badań Literackich, Fundacja Akademia Humanistyczna, 2004, p. 290–291.

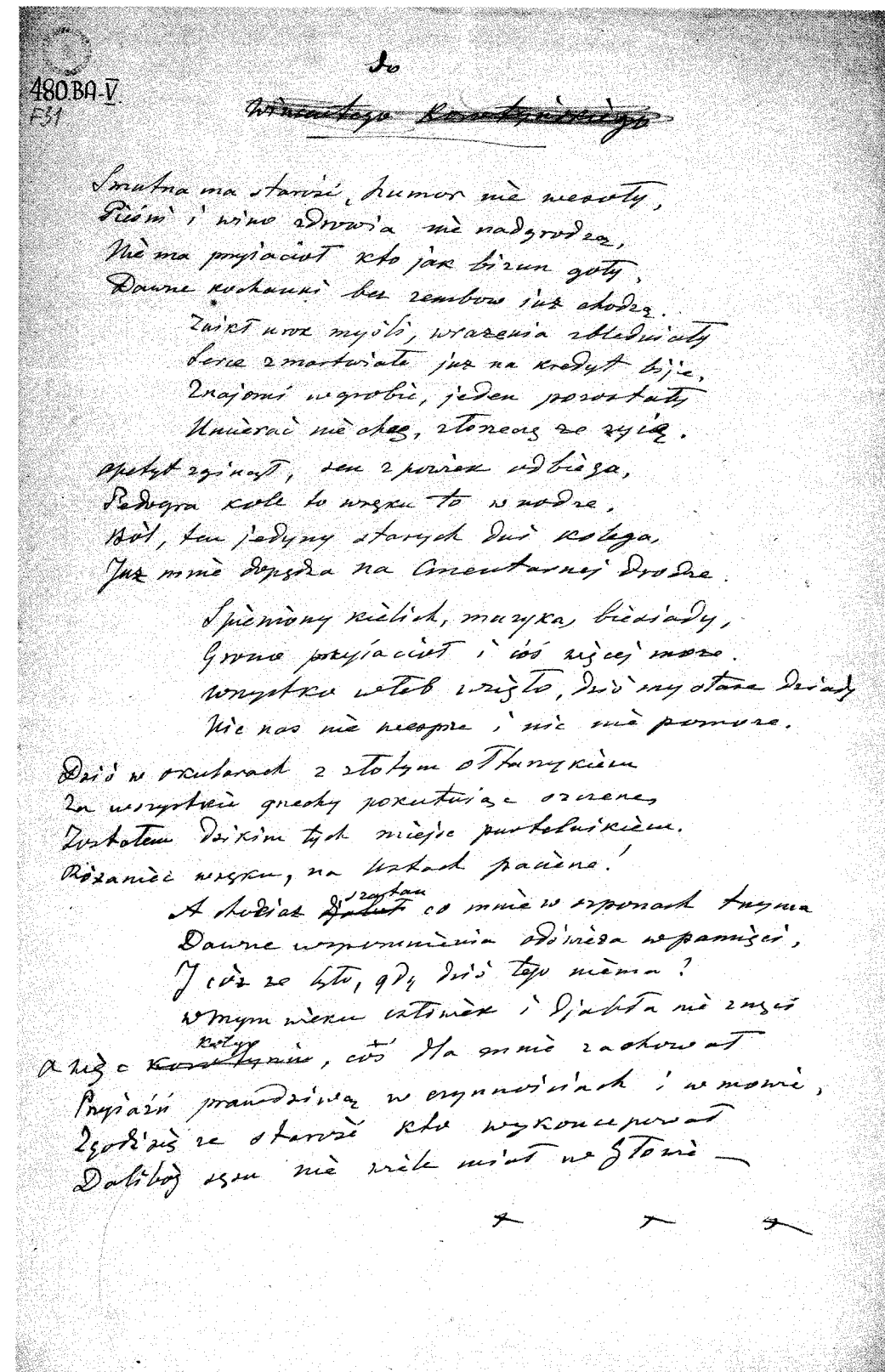
⁷ W. Korotyński, Eustachy hr. Tyszkiewicz, *Tygodnik Ilustrowany*, 1873-09-08(20) (Nr. 299), p. 133–134; 1873-09-15(27) (Nr. 300), p. 154–155; 1873-09-24(10-04) (Nr. 301), p. 163; S. Kunasiewicz, *Eustachy hrabia Tyszkiewicz. Wspomnienie pośmiertne* (z portretem E. hr. Tyszkiewicza i podobizną podpisu), we Lwowie: Główny skład w „Księgarni Polskiej”, 1874. Trečiojo nekrologo autoriui – istorikui Stanisławui Krzyżanowskiui – beletristinė E. Tiškevičiaus kūryba buvo žinoma, tačiau jos aptarčiai neskyrė nė žodžio, visą savo dėmesį sutelkęs į nuopelnus archeologijai. Žr. S. Krzyżanowski, *Eustachy hrabia Tyszkiewicz i jego prace*, poprzedził kilkoma słowy Stanisław Kunasiewicz, Lwów, z Drukarni Krajowej M. F. Poremby, 1873.

⁸ S. Kunasiewicz, *Eustachy hrabia Tyszkiewicz. Wspomnienie pośmiertne*, p. 50.

⁹ W. Korotyński, Eustachy hr. Tyszkiewicz, *Tygodnik Ilustrowany*, 1873-09-24(10-04) (Nr. 301), p. 163.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ W. Korotyński, Eustachy hr. Tyszkiewicz, *Tygodnik Ilustrowany*, 1873-09-15(27) (Nr. 300), p. 155. Rašydamas apie puikų E. Tiškevičiaus sąmojų V. Korotinskis rėmėsi ir kasdienio bendravimo potyriais. Šią VSM ir VLAK įkūrėjo savybę rodo ir V. Korotinskui adresuotas eilėraštis. Žr. [E. Tyszkiewicz], Smutno na starość, humor nie wesoły... [be datos], LMAVB RS, f. 31, b. 480, l. 1r: „Smutno na starość, humor nie wesoły, / Pieśń i wino zdrowia nie nadgrodzą, / Niema przyjaciół kto jak bizun goły, / Dawne kochanki bez zembow iuz chodzą, / Znikł urok myśli, wrazenia zbledniały / Serce zmartwiało już na kredyt bije, / Znajomi w grobie, jeden pozostaly / Umierać nie chcę, zlorzeczę że żyję. / Apetyt zginął, sen z powiek odbiega / Podagra kole to w rękę to w nodze. / Ból, ten jedyny starych dni kolega, / Już mnie dopędza na Cmentarnej drodze. / I pieniony kielich, muzyka, biesiady, / Grono przyjaciół i coś więcej może. / Wszystko w łeb wzięło, dziś my stare dziady / Nic nas nie

Vincentui Korotinskui adresuotas E. Tiškevičiaus eilėraštis „Smutno na starość, humor nie wesoły...“ („Liūdna senatvė: humoras išvėsęs...“). LMAVB RS, f. 31, b. 480, l. 1r

S. Moravskio, P. Jankovskio, R. Podbereskio, V. Siromklės ar J. I. Kraševskio darbai, E. Tiškevičiaus kūryba nesulaukė išsamios literatūrinės analizės ir viename solidžiausių leidinių – probleminių straipsnių rinkinyje *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku* („XIX ir XX a. lenkų literatūros vaizdas“)¹⁵. Juolab šį E. Tiškevičiaus užsiėmimą ignoravo lietuvių literatūros istorikai. Savo ruožtu ji nebuvo įtraukta į solidžią lenkų literatūros Lietuvoje antologiją, kurioje randame T. Narbuto, M. Balinskio, J. I. Kraševskio, V. Siromklės ar I. Chodzko darbus¹⁶. Tiesa, E. Tiškevičiaus pavardę (sic! tik lenkiška jos forma) matome leidinyje *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, bet ir čia, priešingai nei A. Mickevičius, J. Slovackis, V. Siromklė ir J. I. Kraševskis, minimas ne kaip lenkakalbės literatūros Lietuvoje atstovas, bet kaip VSM ir VLAK steigėjas¹⁷. Tiesa, „Rinktinės bibliografijos“ skyrelyje, poskyryje „Atsiminimai“, nurodyta antroji papildyta E. Tiškevičiaus kūrinių *Obrazy domowego pożycia na Litwie* laida¹⁸. Taigi vienintelį kartą lietuvių literatūros istorijoje E. Tiškevičiaus vardas kiek ryškiau nuskambėjo tik 1949 m., kai kultūros istorikas, bibliografas Vladas Abramavičius (1909–1965) tarp 1946 m. iš TSRS valstybinės Lenino vardo bibliotekos Maskvoje parvežtų E. Tiškevičiaus rankraščių rado ir naują Antano Strazdo dainos „Varnas“ variantą¹⁹. Kaip vėliau paaiškėjo, šį kūrinių E. Tiškevičiui dar 1844 m. atsiuntė poetas, archeologas, folkloristas Pranciškus Vilčinskis (Franciszek Wilczyński, 1796–1859): „[...] kad Grafas geriau pažintumėte lietuvių kalbą, siunčiu liaudies dainą ir jos vertimą“ (*Dla większego oznajomienia Hrabiego z językiem litewskim posyłam piosnkę gminną i jej tłumaczenie*)²⁰.

¹⁵ *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, ser. 3: *Literatura krajowa w okresie Romantyzmu 1831–1863*, t. 3, zespół redakcyjny: M. Janion, M. Maciejewski, M. Gumbowski, Warszawa: Instytut Badań Literackich, Wydawnictwo, 1992.

¹⁶ Žr. „Litwo, nasza matko miła...“: *antologia literatury o Litwie*, sud. R. Kożeniaszkienė, M. Niedźwiecka, A. Kalėda, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996.

¹⁷ *Lietuvių literatūros istorija. XIX amžius*, sud. ir vyr. redaktorius J. Girdzijskauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 37–38.

¹⁸ Ten pat, p. 825. Minėto E. Tiškevičiaus kūrinių metriką žr. šio leidinio p. 239, 1 išnašoje.

¹⁹ Plačiau apie tai žr. V. Abramavičius, *Antanas Strazdas naujų faktų šviesoje*, *Pergalė*, 1949, Nr. 3, p. 74–90.

²⁰ [P. Vilčinskio laiškas iš Kauno E. Tiškevičiui [adresato gyvenamoji vieta nenurodyta], 1844-08-14, LMAVB RS, f. 18, b. 189/1, l. 2v. Savo ruožtu ir lietuviškose enciklopedijose E. Tiškevičius pristatomas tik kaip archeologas ir muziejininkas. Žr. J. P. [Jonas Puzinas], Eustachas [Tiškevičius], *Lietuvių enciklopedija*, t. 31, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1964, p. 237–238; [Autorius nenurodytas], *Tiškevičius Eustachijus, Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, Vilnius: Mintis, 1971, p. 555;

Tad tenka pritarti ne tik V. Korotinskio, bet jau ir šių dienų lenkų istoriko Leszeko Zasztowto žodžiams, kad ir pačiam E. Tiškevičiui beletristika niekada nebuvo pagrindinis susidomėjimo objektas²¹. Tačiau prioritetus sudėliojo jis pats. Nors mūsų dienas pasiekę E. Tiškevičiaus autobiografijos apmatai rodo, kad labai brangino visus savo darbus – pradedant pirmuoju numeriu (sic!) įrašyta knygele *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Pan Choroszcza*, baigiant savo lešomis išleistomis natomis ir graviūromis²², – bet ir pats save pirmiausia įsivaizdavo kaip senienų rinkėją, archeologą ir istoriką. Nors abi pirmosios knygelės – „nerimtoji“ ir „rimtoji“ – pasirodė beveik tuo pačiu metu, labiau prestižinė buvo archeologinė²³. Pirmiausia todėl, kad E. Tiškevičius šioje temoje Lietuvoje buvo pirmievis. „Tai tikriausiai pirma knyga lenkų kalba, kurios pavadinime užrašytas žodis „archeologija“, – džiaugėsi savo pirmųjų knygų leidėjui Adomui Zavadzkiui²⁴. To niekaip nebūtų galima pasakyti apie portretinę apybraižą su labai ryškiais gavendos bruožais – šiame žanre Lietuvoje jėgas bandė ne tik E. Tiškevičius. Iš dalies šį nepasitikėjimą savo literatūriniais gebėjimais rodė ir pirmieji E. Tiškevičiaus laišakai J. I. Kraševskiui. Pastarasis, nors vos pora metų vyresnis, literatūros pasaulyje buvo debiutavęs prieš dvylika metų, todėl E. Tiškevičius savo pirmąjį kūrinių atidavė visiškam jo teismui – sakėsi neleisįs tęsinio tol, kol negausiąs J. I. Kraševskio įvertinimo: „tie keli žodžiai bus man nuosprendis“ (*te kilka słów będzie wyrokiem dla mnie*)²⁵. Tačiau E. Tiškevi-

[Autorius nenurodytas], *Tiškevičius Eustachijus, Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 11, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, p. 325; Adolfas Tautavičius, *Tiškevičius Eustachijus, Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 4, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 321–322; [Autorius nenurodytas], *Tiškevičius Eustachijus, Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 23, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, p. 799–800. Pastaroji enciklopedija – šiokia tokia išimtis, nes E. Tiškevičiaus darbų literatūros sąrašė suminėti ne tik archeologijos ir istorijos, bet ir beletristikos darbai.

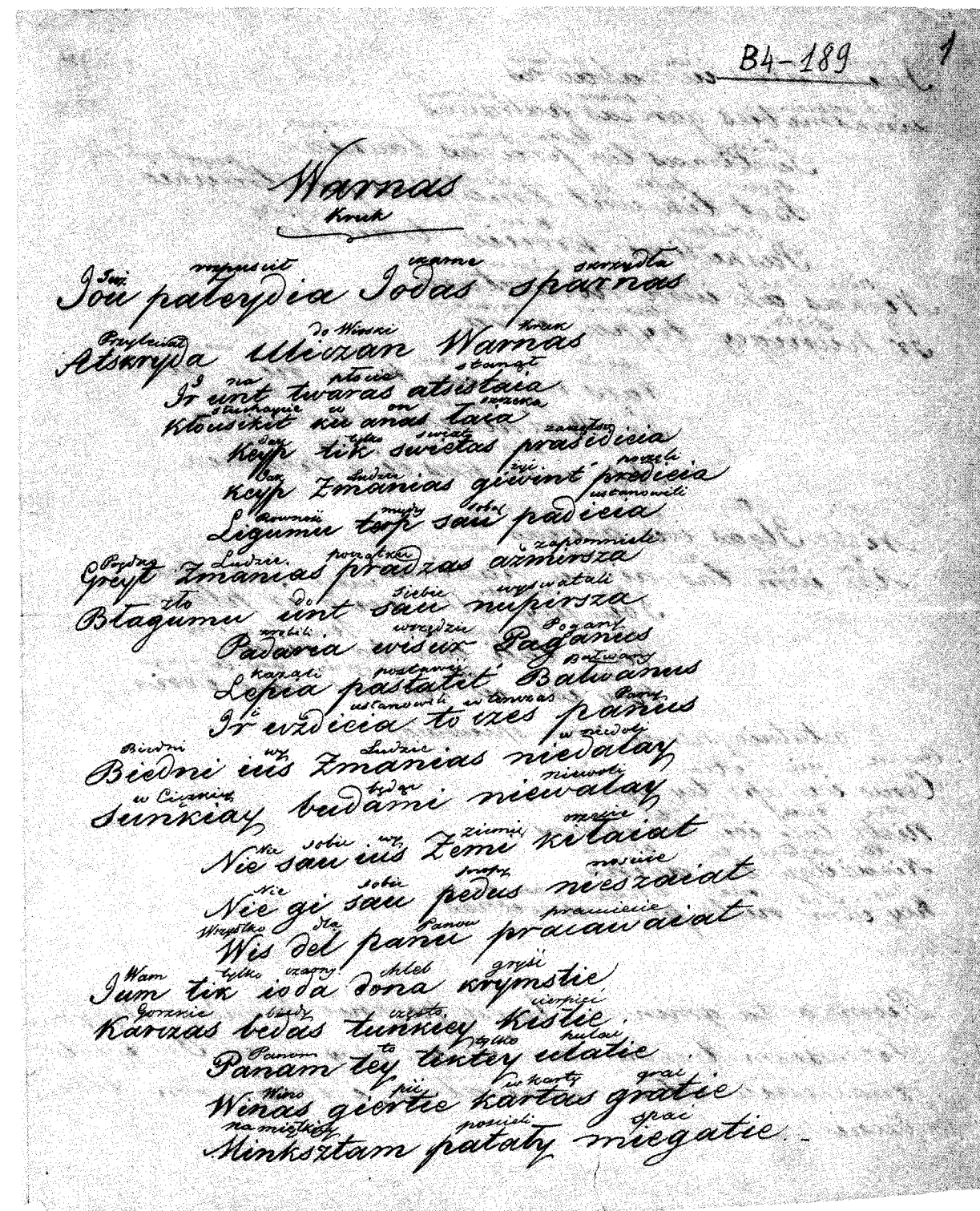
²¹ L. Zasztowt, *Litwin w znaczeniu historycznym. O poglądach Eustachego Tyszkiewiczza na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, L. Zasztowt, *Europa Środkowo-Wschodnia a Rosja XIX–XX wieku. W kręgu edukacji i polityki* (*Bibliotheca Europae Orientalis*, t. 27, studia 3), Warszawa: Wydawnictwo Retro-Art, 2007, p. 122.

²² Žr. Eustachy Hrabia Tyszkiewicz [E. Tiškevičiaus autobiografijos apmatai], LMAVB RS, f. 31, b. 1459, l. 195r–195v.

²³ Cenzūros leidimas beletristikos knygelei buvo duotas 1842 m. gegužės 7 d., tuo tarpu archeologijos – 1842 m. spalio 20 d. Galima spėti, kad pirmasis E. Tiškevičiaus kūrinys buvo išspausdintas 1842 m. vasarą. Žr. [E. Tiškevičiaus laiškas iš Minsko J. Zavadzkiui į Vilnių], 1842-07-13, LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 464, l. 178r.

²⁴ [E. Tiškevičiaus laiškas iš Lahoisko A. Zavadzkiui į Vilnių], 1842-02-04, LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 464, l. 170r.

²⁵ [E. Tiškevičiaus laiškas iš Slobodkos J. I. Kraševskiui į Horodoką], 1842-08-09, BJ OZS SR, b. 6458IV, l. 393v.

Pranciškaus Vilčinskio E. Tiškevičiui atsiųstos Antano Strazdo dainos „Varnas“ fragmentas. LMAVB RS, f. 18, b. 189/1, l. 1r

čius nerimavo ir dėl archeologijos knygelės receptijos. Čia ypač jautėsi esąs savamokslis. A. Zavadzkiui atviravo:

Man teko liūdna dalia. Kad išsipildytų mano norai, labai daug ko trūksta. Keletą amžių gyvavęs Vilniaus universitetas buvo uždarytas kaip tik tada, kai turėjau jį stoti. Todėl pats savo jėgomis, eidamas pamažu, pats apmąstydamas tą dalyką, kuris, jeigu taip galima sakyti, yra mano objektas [któren moją, że tak powiem, pozycję stanowi], užsiėmęs valstybine tarnyba, negalėjau rasti pakankamai laiko, kad galėčiau vien tik jam pasišvesti²⁶.

Tą patį nerimą galime matyti ir kiek vėliau rašytame laiške J. I. Kraševskiui²⁷. Vis dėlto akivaizdu, kad jau 1842 m. pabaigoje svarbiausiu dalyku buvo galutinai pasirinkęs ne literatūrą, bet istoriją. Bene iškalbingiausiai tai rodo įrašas Varšuvoje įsikūrusio Vilniaus universiteto auklėtinio, filosofo ir literatūros kritiko Aleksandro Tišinskio (Aleksander Tyszyński, 1811–1880) atminimų albume:

Nieko Tau, Gerbiamas kraštietie, kas tiktų tokiam puikiam rinkiniui, susidedančiam iš minčių ir pamąstymų, parašyti nesugebėsiu. Iš pašaukimo seniųjų mėgėjas, neturiu gražbylystės dovanos. Mano posakiai tokie negrąžtūs – kaip tie pilkapiai gūdžiuose Lietuvos miškuose, o mintis tokia pat vargana, kaip tas juose rastas skeletas [Z powołania starożytnik, nie posiadam daru krasomówstwa, wyrażenia moje są tak niekształtne, jak kurhan wśród głuchych lasów Litwy, a myśl tak uboga, jak szkielet w nim odkryty]²⁸.

Kitaip tariant, kuria savo kaip archeologo arba tiksliau – senosios istorijos mėgėjo, antikvaro (starożytnik), o plačiau prasme – praeities tyrėjo, taigi istoriko, įvaizdį. Tačiau galutinai „kaip tik tokį Tiškevičių“ įtvirtino iš esmės labai palankios knygai *Rzut oka na źródła archeologii krajowej* parašytos trijų ryškių autoritetų – T. Narbuto, J. I. Kraševskio ir Mykolo Balinskio – recenzijos²⁹. T. Narbutas

šioje studijoje paskelbtą privatų E. Tiškevičiaus rinkinį įvardydamas kaip „krašto Muziejaus užuomazgą“ (*Jest to zawiązek Muzeum krajowego*) kartu nurodė ir svarbiausią E. Tiškevičiaus veiklos kryptį³⁰. Jau vėliau ir pats šią T. Narbuto ištarmę pavadins pranašiška³¹. Apskritai T. Narbuto įtaka ir pagalba E. Tiškevičiaus pirmiesiems tyrimams buvo didžiulė – ne tik gyrė sumanymą tirti ir skelbti krašto istorijos relikvus, bet ir padėjo konkrečia medžiaga ir patarimu. 1846 m. E. Tiškevičiui atidarius muziejų savo namuose Antakalnyje, veikalo *Dzieje narodu litewskiego* („Lietuvių tautos istorija“) autorius buvo pasiryžęs jam testamentu užrašyti visus savo seniųjų rinkinius – su sąlyga, kad visada bus „konservuojami“ tik Vilniuje³². T. Narbutas savo jaunąjį kolegą ragino nesustoti pasirinktame kelyje, įveikti visas kliūtis. Bet labiausiai mokė atsakyti bereikalingo kuklumo, neslėpti savo vardo po kriptonomais, atvirakščiai – viešinti. Istoriko darbą vadino labai garbingu: „teglu visi žino mūsų adresus ir tegul žino, kad renkame mūsų gimtosios žemelės praeities paminklus“ (*owszem, niechby wszyscy wiedzieli nasze adresy i zasłyszeli o tym, że zbieramy przedmioty wieków przeszłości naszej rodzimej ziemi*)³³. E. Tiškevičius šią „garbiojo Lietuvos Istoriko“ (*czcigodniejszego Dziejopisa Litwy*)³⁴ – taip vadino T. Narbutą savo laiškuose – paramą labai vertino, vaizdžiai prilygindamas adoptacijai, t. y. „įvaikinimui“, „įsūnijimui“ (*jak Syna adoptował*)³⁵.

J. I. Kraszewski, Rzut oka na źródła Archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach, Pań. Rossyjsk., przez Eust. Hr. T... Wilno Druk. Zawadzkiego. 4° str. VIII i 50. Tablic litografowanych VIII., ten pat, 1843-04-27(05-09) (Nr. 32), p. 203–204; M. B. [M. Baliński], Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie niektórych starożytności odkrytych w zachodnich guberniach Państwa Rossyjskiego przez Eust. Hr. T... (Eustachego Hrabie Tyszkiewicza) z 8 tablicami litografowanemi. Wilno, drukiem Józefa Zawadzkiego 1842. w 4° stron VIII 56., *Biblioteka Warszawska*, 1843, t. 2, p. 637–641.

³⁰ T. Narbutt, Uwagi nad dziełem: Rzut oka na źródła Archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności odkrytych w zachodnich guberniach Cesarstwa Rossyjskiego. Przez Eust. Hr... T. z 8 Tablicami litografowanemi. Wilno u J. Zawadzkiego 1842 in 4-to str. VIII, 56., p. 156.

³¹ [E. Tyszkiewicz], Panowie moi! Zagajając dzisiejsze nasze zwyczajne posiedzenie..., *Виленский вестник = Kurjer Wileński*, 1862-07-17 (Nr. 55), p. 442.

³² [M. Malinowskio laiškas iš Vilniaus E. Tiškevičiui [adresato gyvenamoji vieta nenurodyta], Vilnius, 1846-08-13, LMAVB RS, f. 18, b. 189/5, l. 12r–12v.

³³ [T. Narbuto laiškas iš Šiaurinių E. Tiškevičiui [adresato gyvenamoji vieta nenurodyta], 1843-02-15, ten pat, b. 189/6, l. 2v.

³⁴ [E. Tiškevičiaus laiškas iš Minsko T. Narbutui į Šiaurinius, 1843-12-13], ten pat, b. 185/14, l. 697r.

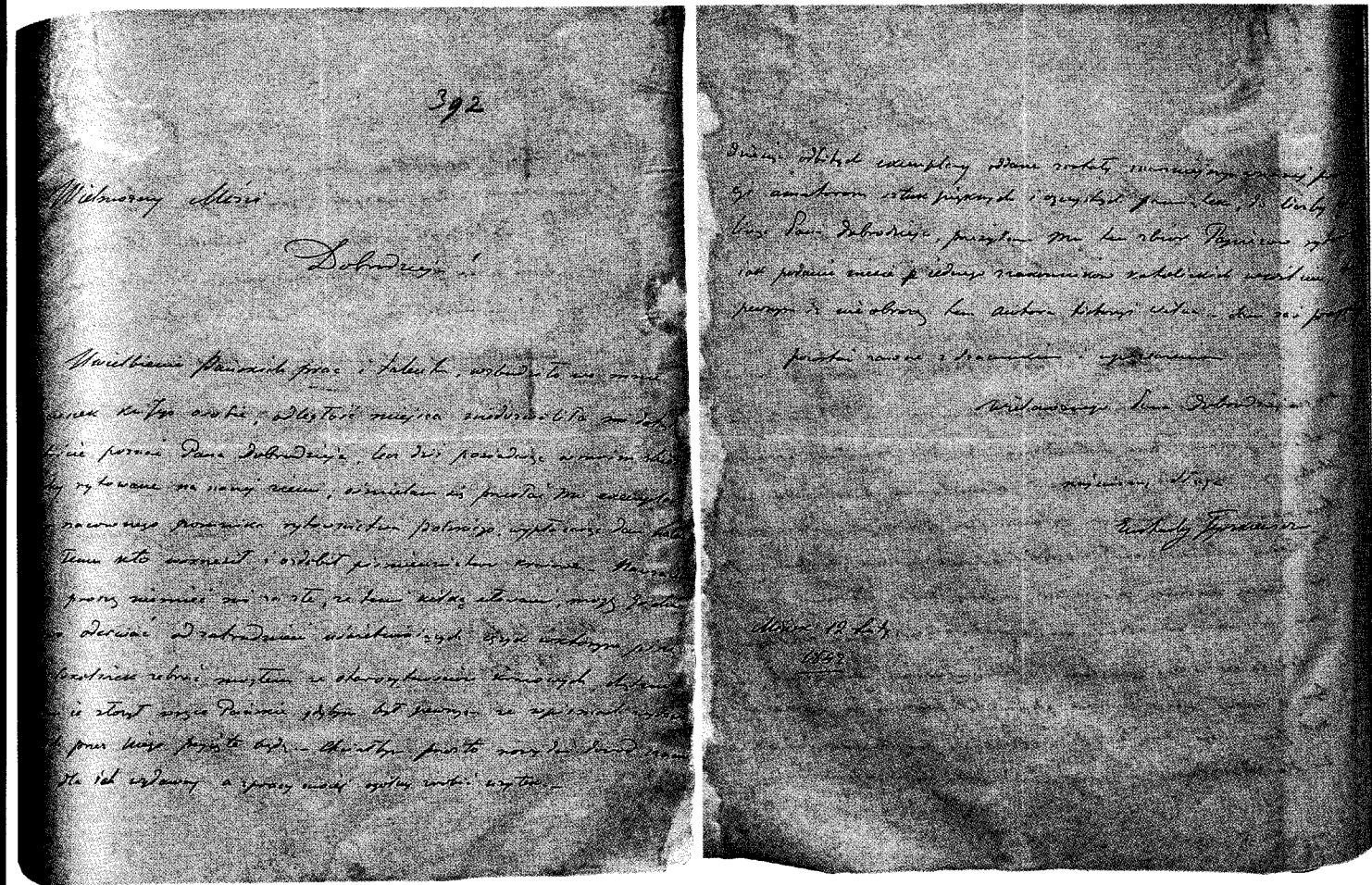
³⁵ [E. Tiškevičiaus laiškas iš Slobodkos T. Narbutui į Šiaurinius], 1843-10-11, ten pat, b. 185/14, l. 696v.

²⁶ [E. Tiškevičiaus laiškas iš Minsko A. Zavadzkiui į Vilnių], 1842-06-11, LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 464, l. 175r. E. Tiškevičius turėjo ir kitų galimybių siekti universitetinio mokslo. Tai rodo ir jo motinos laiškas, kuriame raginamas stoti į Sankt Peterburgo universitetą. Žr. [A. Pliaterytės-Tiškevičienės laiškas iš Lahoisio E. Tiškevičiui [adresato gyvenamoji vieta nenurodyta], 1833-07-06, LMAVB RS, f. 31, b. 1444, l. 260v.

²⁷ [E. Tiškevičiaus laiškas iš Slobodkos J. I. Kraševskiui į Horodoką], 1843-02-05, BJ OZS SR, b. 6458IV, l. 394r.

²⁸ Imionnik Aleksandra Tyszyńskiego z lat 1840–1872, BJ OZS SR, b. 1.8856, l. 157r (E. Tiškevičiaus įrašas, Varšuva, 1842-12-16). Šį įrašą, tik kitame kontekste ir nenurodydamas jo datos, cituoja ir L. Zasztowtas. Žr. L. Zasztowt, Litwin w znaczeniu historycznym. O poglądach Eustachego Tyszkiewicza na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego, p. 128.

²⁹ T. Narbutt, Uwagi nad dziełem: Rzut oka na źródła Archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności odkrytych w zachodnich guberniach Cesarstwa Rossyjskiego. Przez Eust. Hr... T. z 8 Tablicami litografowanemi. Wilno u J. Zawadzkiego 1842 in 4-to str. VIII, 56., *Tygodnik Petersburski*, 1843-03-30(04-11) (Nr. 25), p. 156–158;

Pirmasis E. Tiškevičiaus laiškas Juozapui Ignacijui Kraševskiui, Minskas, 1842-02-12.

BJ OZS SR, b. 6458IV, l. 392r–392v

Lieka tik apgailėstauti, kad mūsų dienas pasiekė vos vienas E. Tiškevičiui rašytas T. Narbuto laiškas. Veikalo *Dzieje narodu litewskiego* autoriaus rankraštiniame palikime jų išliko aštuoni. Likimas lėmė, kad po ilgų kelionių šių dviejų garbių vyrų korespondencija dabar saugoma toje pačioje atminties institucijoje – LMAVB.

Taigi ne tik recenzijose, t. y. viešai, bet ir privačiai, t. y. laiškuose, to meto Lietuvos istorijos „grandų“ išsakyta parama E. Tiškevičiui rodė, kad buvo priimtas į jų ratą³⁶. „Man smagu dirbti šioje senų senovinėje profesijoje, kur nėra jokio pavydo, o protingų

žmonių daug“ (*Miło to w tym odwiecznym pracować zawodzie, gdzie żadnej zazdrości nie ma, a umnych ludzi jest wiele*), – 1843 m. spalį entuziazmu tryško E. Tiškevičius³⁷. Vėliau patirs, kad ir šioje „senų senovinėje profesijoje“ būdavo *visaip*. Gal todėl vis tiek nuolat grįždavo prie literatūros? O galbūt tos dvi aistros viena kitai netrukdė, netgi atvirakščiai? Juk ne tik E. Tiškevičius, bet ir trys jo „krikštataėviai“ – T. Narbutas, M. Balinskis ir J. I. Kraševskis – puikiai derino ir viena, ir kita, ir „rimta“, ir „nerimta“. Tiems vyrams akivaizdžiai neužteko vienos intelektualinės veiklos srities. Tačiau aišku ir kita – labiausiai vertino mokslą. Bene vaizdingiausiai tokio pasirinkimo priežastį E. Tiškevičiui rašytame laiške nurodė viena įdomiausių to meto asmenybių – šiandien taip pat Rasose besilisintis Ludwikas Sztyrmeris (1809–1886). Rašytojo mintis įkvėpė E. Tiškevičiaus dovana – knyga

³⁶ Žr. [J. I. Kraševskio laiškas iš Horodoko E. Tiškevičiui į Minską], 1843-03-16, ten pat, b. 189/4, l. 7r. Tas pat geranoriškumas matomas ir kiek vėliau datuotuose M. Balinskio laiškuose. Akivaizdu, kad šis istorikas laimino ir skatino visas „Garbiojo Literato“ (*Szanowny Literat*) iniciatyvas istorijos srityje – tiek tyrimus, tiek šaltinių rinkimą, tiek Lietuvos muziejaus idėją, vadindamas jį bajoro, t. y. tikrai kraštui naudingo žmogaus, etalonu. Žr. [M. Balinskio laiškas iš Jasiūnų E. Tiškevičiui į Vilnių], 1848-01-20, ten pat, b. 189/2, l. 6r.

³⁷ [E. Tiškevičiaus laiškas iš Slobodkos T. Narbutui į Šiaurinius], 1843-10-11, l. 696r.

Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej („Archeologiniai meno, amatų ir kt. senųjų paminklų tyrimai senojoje Lietuvoje ir Lietuvos Rusioje“, Vilnius, 1850):

Galiu klysti, tačiau man atrodo, kad rimti darbai ir vaizduotės kūriniai intelektualiniame pasaulyje sudaro beveik tokį patį santykį kaip vyrai ir moterys visuomenės gyvenime. Tiesa, kad vienas be kito apsieiti negali, tačiau labai svarbus yra klausimas, kas turi valdyti: vyras ar moteris? Ir kas yra civilizacijos pagrindas: mokslas ar beletristika? Moteris bendraudama visuomenėje pelno garsesnius aplodismentus, sulaukia didesnės pagarbos, žavi savo grožiu, apsuka galvas – taip pat ir beletristiniai veikalai su dideliu triukšmu ir prašmatnumu patraukia visuomenės dėmesį. Tačiau kaip ir moteris, neturinti jai diriguojančio vyro, ima vos ne vegetuoti – kad ilgainiui ir visai pražūtų, toks pat likimas gali ištikti civilizaciją, kuri palaikoma tik apysakaitėmis ir eilėraštauks, kitaip tariant, tik *vaizduote* [pabraukta L. Szyrmerio. – R. G.]. Štai kodėl neapsakomai džiaugiuosi, kad atsirado veikalas, rodantis, kad pas mus pomėgis sunkiam ir rimtam, bet naudingam moksliniam darbui dar ne visai išblėso. Dieve duok, kad tokie reiškiniai pas mus būtų dažnesni³⁸.

L. Szyrmeris, pats rašęs ir „rimtus“, ir „nerimtus“ darbus, maža to, nenorėdamas visuomenės akyse atrodyti „necivilizuotas“ ir „moteriškas“, visus svarbiausius beletristinius savo kūrinius pasirašinėjęs ne savo, bet savo žmonos vardu, iš esmės – turiu omenyje ne požiūrį į moterį – buvo teisus. Išskyrus tai, kad, priešingai nei jo paties kūryba, E. Tiškevičiaus beletristika nebuvo paremta tik vaizduote.

Pasiskolinta idėja

Literatūrinį VSM ir VLAK įkūrėjo ir vadovo palikimą sudaro trys dešimtys buitinių, portretinių ir kelionių apybraižų, apsakymų, esė, nekrologų³⁹. Dar vienas apsakymas ir nekrologas liko neišspausdinti. Čia dar vertėtų minėti ir aštuonis rankraštiniame palikime rastus eilėraščius – nors tai tik menka E. Tiškevičiaus eiliuotos kūrybos dalis. Tačiau akivaizdžiai prioritetą atiduoda apybraižai – mažiausiai kanonizuotam prozos žanrui, esančiam arčiausiai nemėtos žodžio sferos. Nes apybraiža jungia objektyvią informaciją ir asmeninį įspūdį, mokslinės analizės metodiką ir fabulos elementus, panoraminius išorinio pasaulio aprašymus ir psichologines charakteristikas, dialogus, o savo struktūra iš dalies priklauso nuo aprašomų objektų ir situacijų. Apybraižos vertė

³⁸ [L. Szyrmerio laiškas iš Sankt Peterburgo E. Tiškevičiui į Minską], 1850-04-14(26), ten pat, b. 189/10, l. 4r–4v.

³⁹ Žr. E. Tiškevičiaus kūrinių sąrašą šio leidinio p. 339–345.

lemia pasakotojo stebėjimų ir vidinių refleksijų galia, vaizdinės faktūros sodrumas ir įvairumas⁴⁰. XIX a. pradžios apybraiža turi daug gavendos – labiausiai su bajorų kultūra susijusio literatūros žanro – bruožų. Visa tai – ir net dar daugiau – matome ir E. Tiškevičiaus kūriniuose, ypač – sujungtuose bendru pavadinimu *Obrazy domowego poźycia na Litwie*. Akivaizdu, kad kaip tik toks tarpinis žanras tarp grynosios literatūros ir grynosios istorijos, galimybė derinti faktografiją ir asmeninius potyrius, tarytum rašymas laisvai, bet kartu ir ne visai laisvai – nes taip pat iš dalies ir dėl „dokumentikos“ – geriausiai atliepė intelektualines „pusiau menininko“ – „pusiau istoriko“ E. Tiškevičiaus ambicijas.

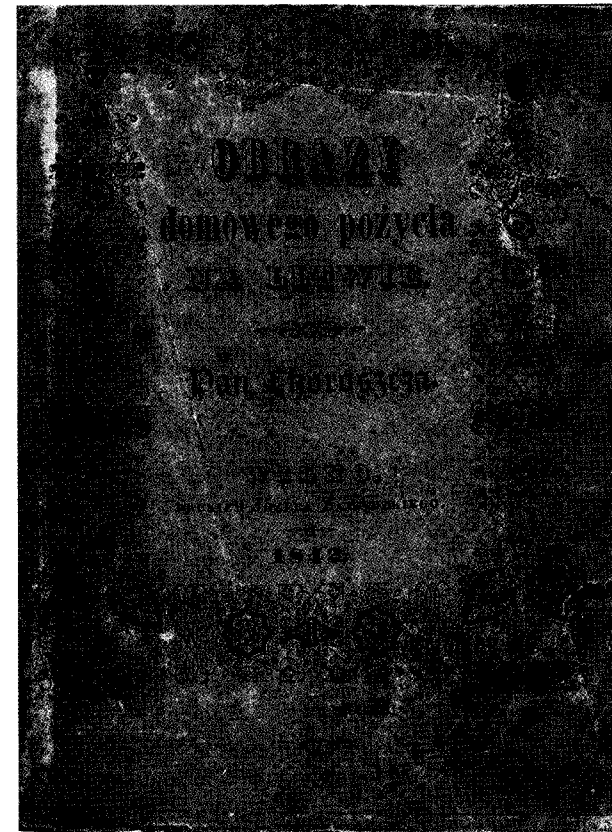
Visai kitas klausimas, kiek toks rašymas buvo originalus. Apie konkrečią įtaką nekalba ir pats E. Tiškevičius. Tačiau savo sumanymo esmę išdėstė aiškiai. 1843 m. gruodžio 20 d. Slobodkos dvare rašytoje knygelės *Druga żona* („Antroji žmona“) užsklandoje rašė:

Imdamas į rankas plunksną, kad aprašyčiau kai kuriuos namykščio gyvenimo Lietuvoje bruožus, visai neturėjau puikybės prilygti garsiems šio dalyko meistrams. Tačiau vos ne nuo vaikystės su didžiausia atida stebėjau mūsų krašto gyventojų papročius ir gyvenimo būdą, godžiai klausiau pasakojimų apie žymesnius originalus, kurie jau nuėjo nuo gyvenimo scenos, mėgau pasizymėti būdingesnius faktus, kas man vėliau pakurstė idėją surinkti į vieną vietą kai kuriuos *Namykščio gyvenimo Lietuvoje vaizdus*.

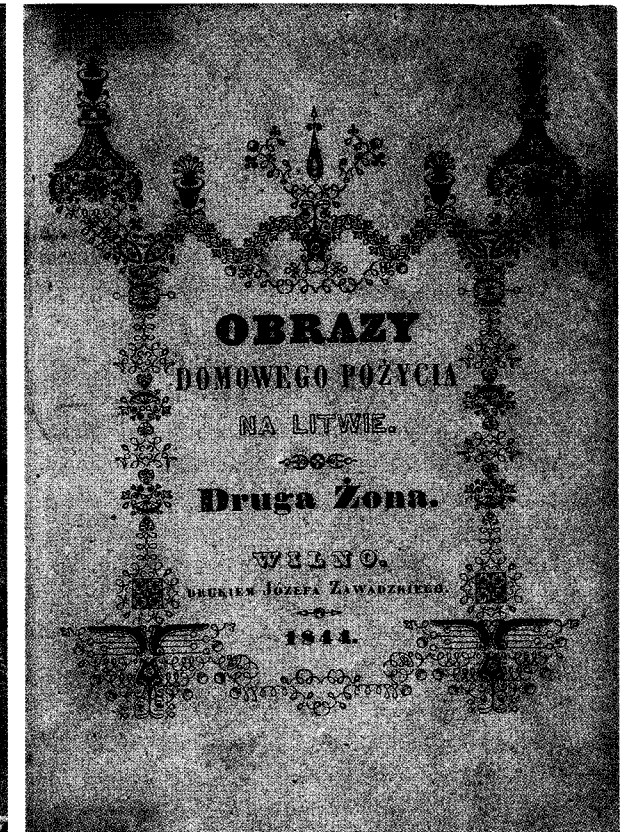
Pirmąjį pernai paskelbtą tomelį pavadinu *Pan Choroszcza*. Tačiau ne todėl, kad ketinau toje knygoje sudėti tokio originalaus, tokio populiarus ir visoje Lietuvoje žinomo žmogaus prisiminimus ar aprašyti jo gyvenimą, bet todėl, kad apie tą išskirtinę fizionomiją *buvo labai patogu grupuoti daugybę kitų vaizdų* [čia ir toliau kursyvas mano. – R. G.], kuriems, kiek tai nuo manęs priklausė, stengiausi suteikti vietos bruožų ir pavaizduoti juos kuo autentiškiau [...]. Tiek pirmame, tiek antrame tomelyje niekada neturėjau tikslo užmegzti ir išnarplioti kokią nors susikurtą intrigą, bet *tiesiog norėjau tarsi į vieną aplanką surinkti įvairius atvaizdus, kurie reprezentuoja mūsų gyvenamą vietą – arba pavienius portretus, arba Lietuvos gyventojų grupes*. Todėl čia įvairiuose puslapiuose galima rasti nors ir iš vienos vietovės, bet labai skirtingų paveikslų. Juos škiuciuodamas stengiausi pagal galimybes *sukurti kažką panašaus į rašytinį dagerotipą, kuris kuo autentiškiau perteiktų būdingus natūralius bruožus [rodzaj piśmiennego dagerotypu, który by fizjonomię zdjętą z natury najrzetelniej wyraził]*⁴¹.

⁴⁰ Plačiau apie tai žr. V. Kubilius, *Apybraiža, Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 25.

⁴¹ [E. Tyszkiewicz], *Do Czytelnika, [E. Tyszkiewicz], Obrazy domowego poźycia na Litwie: Druga żona*, p. 141–143. Plg.: E. T. [E. Tyszkiewicz], *Do Czytelnika, Obrazy domowego poźycia na Litwie*, [ser. 1], p. [1]–2.

Pirmosios E. Tiškevičiaus knygelės *Obrazy domowego poźycia na Litwie: Pan Choroszcza* („Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje: Ponas Chorošča“, Vilnius, 1842) viršelis. LMAVB RSS, sign. L-19/1204/1

E. Tiškevičiaus apybraižos *Obrazy domowego poźycia na Litwie: Druga żona* („Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje: Antra žmona“, Vilnius, 1844) viršelis. LMAVB RSS, sign. L-19/1204/2

Citatoje ryškūs du dalykai: dagerotipija ir papročiai. E. Tiškevičiaus tikslas – užfiksuoti, tarsi fotografijos būdu išgauti įprastų, nusistovėjusių, bet jau pamažu tirpstančių tradicijų atvaizdą⁴². Autorius griežtai atsi-riboja nuo romano ar apsakai būdingos sudėtingos fabulos, šiuo atveju elgdamasis kaip tas liaudies dainų ir papročių rinkėjas – tik su tuo skirtumu, kad į savo aplanką deda ne valstiečio, bet pirmiausia bajoro „namykščio gyvenimo provincijoje smulkmenas“⁴³. Kitaip tariant, rašo bajorijos „buities studiją“ (*Studyum obyczajowe*)⁴⁴.

⁴² Tai pati mintis pakartota ir žinomo to meto literato, Vilniaus universiteto auklėtinio, stačiatikybę priėmusio unito P. Jankovskio (Placyd Jankowski, 1810–1872) laiške, rašytame 1844 m., perskaicius pirmuosius E. Tiškevičiaus kūrinių *Obrazy domowego poźycia na Litwie* tomelius: „Iš tikrųjų dagerotipijos būdu Tamsta pagavai mūsų nykstančius papročius [W rzeczy samej sposobem dagerotypowym schwytaleś Pan nasze znikające zwyczaj]. O antrajame tomelyje net akivaizdžiai patobulinai dagerotipą“. Žr. [P. Jankovskio laiškas iš Zyrovičių E. Tiškevičiui į Minską], 1844-06-22, LMAVB RS, f. 18, b. 189/3, l. 15r.

⁴³ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Do Czytelnika, Obrazy domowego poźycia na Litwie*, [ser. 1], p. 2.

⁴⁴ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Wincenty Marewicz. Studium obyczajowe*, Warszawa, w Drukarni Gazety Warszawskiej, 1870, p. 1.

To meto kūrėjų atsigrėžimas į buitinę prozą labai ženklus. Literatūrologai ją sieja su preromantizmo epocha, ypač su poeto ir filosofo Kazimierzo Brodzińskiego (1791–1835), sakiusio, kad menas ir literatūra yra tik visuomenės papročių atspindys, vardu⁴⁵. Žinoma, nelaisvai visuomenei toks papročių saugojimas ar net afišavimas turėjo ir rezistencinę išraišką⁴⁶. Nors tokių menkos fabulos kūrinių – ne tik „vaizdų“ ir „vaizdelių“, bet ir „charakterių“, „portretų“, „dagerotipų“, „škicų“ ir net „tipų“ – populiarumą galėjo lemti ir priešprieša visuomenės uniformėjimo, t. y. vienodėjimo, tendencijoms, kai tarsi dėl kontrasto staiga atsigrėžiama į tai, kas savita⁴⁷. Tačiau kad ir kokios būtų tokios prozos – ne tik apybraižos, bet ir romano, apsakymo – populiarumo priežastys, ji neabejotinai turėjo dokumentikos bruožų. Kaip tik

⁴⁵ J. Kamionka-Straszakowa, *Nasz naród jak lawa. Studia z literatury i obyczaju doby romantyzmu (Historia i teoria literatury. Studia, [t.] 36)*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974, p. 268–269.

⁴⁶ Plačiau apie tai žr. ten pat, p. 266–267.

⁴⁷ Plačiau apie tai žr. ten pat, p. 153–154.

tokiai dokumentinės literatūros krypties tyrėjai linkę priskirti net ir tada ypač populiarius kelionių aprašymus, kuriuose taip pat siekta informacijos tikslumo. Šiaip ar taip, pagrindinis šių kūrinių principas – tikslus tikrovės kopijavimas. Todėl dažnai ji vadinama tiesiog „dagerotipine“. Nors yra ir kitas, ne mažiau taiklus apibūdinimas – flamandiškoji proza, šį kartą apeliuojant į garsiąją buitinę olandų tapybą. Nes pirmiausia šiame *tapyme žodžiais* buvo siekiama pedantiškų, daugybe smulkmenų prisodrintų vaizdų, o labiausiai vertintas paprastumas ir įprastumas (tipiškumas)⁴⁸.

Toks rašymas anaipol nebuvo lenkiškas ar lietuviškas išradimas. Dar 1828 m. ir Vilniuje, Teofilio Glücksbergo spaustuvėje, buvo pradėta spausdinti prancūziškų romanų serija beveik analogišku E. Tiškevičiaus serijai pavadinimu – *Obrazy domowego pożywania* („Namykščio gyvenimo vaizdai“)⁴⁹. Tačiau ir buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse šis žanras buvo daugiau nei populiarus. Štai 1841 m. Vilniuje buvo išspausdintas rašytojo, žurnalo *Rubon* („Rubonas“) leidėjo ir E. Tiškevičiaus bičiulio Kazimiero Buinickio (Kazimierz Bujnicki, 1788–1878) dvitomis *Wędrowka po małych drogach. Szkice obyczajów na prowincji* („Kelionė mažais keliais. Provincijos papročių škieai“)⁵⁰. 1842 m., kai E. Tiškevičius išspausdino pirmą savo beletristikos kūrinių *Obrazy domowego pożywania na Litwie*, Paryžiuje jau buvo išleistas garsiausias bajoriškos gavendos žanro prozos kūriny – Henriko Ževuski (Henryk Rzewuski, 1791–1866) gavenda *Pamiętki JPana Seweryna Soplicy, cześnika parnawskiego* („Maloningojo Pono Severino Soplicos, Parnavos taurininko, atsiminimai“)⁵¹. Kiek vėliau Vilniuje, Teofilio Glücksbergo spaustuvėje, pasirodė ir kitas šio autoriaus kūriny – *Pamiętki starego szlachcica litewskiego* („Seno Lietuvos

⁴⁸ A. Witkowska, *Literatura romantyzmu (Dzieje literatury polskiej, synteza uniwersytecka pod redakcją Jerzego Ziomka)*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986, p. 268–269.

⁴⁹ Žr. [A. H. J.] Lafontaine, *Pastor protestancki i jego rodzina*, romans z dzieł Augusta Lafontena, tłumaczony przez E. F. Gurskiego (*Obrazy domowego pożywania: zbiór romansów z najlepszych autorów tłumaczonych*), Wilno, nakładem i drukiem [T.] Glücksberga, 1828; 1–4; [I. de Montolieu], *Karolina Lichtfield, romans z dzieł Izabelli de Montolieu*, tłumaczony przez E. F. Gurskiego (*Obrazy domowego pożywania: zbiór romansów z najlepszych autorów tłumaczonych*), Wilno, nakładem i drukiem [T.] Glücksberga 1830, t. 1–4 ir kt.

⁵⁰ K. Bujnicki, *Wędrowka po małych drogach. Szkice obyczajów na prowincji*, Wilno, drukiem Józefa Zawadzkiego, 1841, t. 1–2. Taip pat žr. [K. Bujnicki], *Biórko [sic!]. Obrazek obyczajowy z lat ostatnich minionego wieku*, przez Autora *Pamiętników ks. Jordana*, t. 1–2, Wilno, w Drukarni A. Syrkina, 1862.

⁵¹ [H. Rzewuski], *Pamiętki JPana Seweryna Soplicy, cześnika parnawskiego*, Paryż: wydanie A. Jelowickiego i Spółki, t. 1–4, 1839–1841.

bajoro atsiminimai“)⁵². Ten pat, tik šį kartą Juozapo Zavadzkiego spaustuvėje, 1840 m. jau buvo paskelbta ir pirmoji kultinio I. Chodzko kūriny *Obrazy litewskie* („Lietuvos vaizdai“) serija⁵³. Visų šių darbų, ypač pastarojo, įtaka E. Tiškevičiaus kūrybai daugiau nei akivaizdi. Poveikio tokiam rašymui galėjo turėti ne tik šie „škieai“ ir „vaizdai“ meistrai, bet ir pats Adomas Mickevičius. Turiu omenyje vos keleriais metais anksčiau už pirmąjį E. Tiškevičiaus beletristikos darbą pasirodžiusią poemą *Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812, we dwunastu księgach, wierszem* („Ponas Tadas, arba Paskutinis antpuolis Lietuvoje. 1811 ir 1812 metų bajorų istorija dvylikoje knygų eilėmis“)⁵⁴. Akivaizdu, kad šis kūriny su savo nemirtinga invokacija Lietuvai ir kitus lietuvius – tarp jų tikriausiai ir tris minutes bajorų gyvenimo metraštinius – padarino „žiūrėti ir aprašyti“, o tiksliau – turiu galvoje gavendos žanro ypatybes – „klausytis ir aprašyti“⁵⁵. Įsidėmėtini ir A. Mickevičiaus kūriny paantrašėte užrašyti žodžiai – „Historia szlachecka“ („Bajorų nuotyki“)“⁵⁶.

Tačiau nors XIX a. vidurio buitinė proza turėjo savo „numylėtas“ temas – ypač dažnai vaizdavo bajorų seimelius ir teismus, smukles ir muges, pirmiausia ji portretavo žmones. Ne tiek pavienius, kiek grupes. Nes buvo ieškoma platesnio visuomeninio konteksto – to, kas apibrėžiama socialiniu tipu ar charakteriu. Didžiausių tokių pavienių ir grupinių portretų rinkinį sukaups J. I. Kraševskis savo garsiajame kūrinyje *Typy i charaktery* („Tipai ir charakteriai“)⁵⁷. Tačiau buvo ir

⁵² [H. Rzewuski], *Pamiętki starego szlachcica litewskiego*, t. 1–2, Wilno: nakład ir druk Teofila Glücksberga, 1844–1845.

⁵³ I. Chodźko, *Domek mojego dziada. Boruny. Śmierć mojego dziadka, Obrazy litewskie*, [ser.] 1, t. 1, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1840; I. Chodźko, *Ostatnia sessya exdywizy. Samowar. Powrót dziedzica*, ten pat, t. 2, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1840. Unikali ir paskutinioji I. Chodzko knygos serija, skirta priemiesčių dvareliams – bajorų „dorybių ir papročių šventovėms“ (*cnót i obyczajów przybytki*). Žr. I. Chodźko, *Dworki na Antokolu, Obrazy litewskie*, ser. 5, t. 1–2, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1850.

⁵⁴ A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z r. 1811 i 1812, we dwunastu księgach, wierszem*, wydanie Aleksandra Jelowickiego, z popiersiem autora, t. 1–2, Paryž, w Typografii A. Pinard, 1834.

⁵⁵ Plačiau apie tai žr. M. Maciejewski, Ignacy Chodźko, *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku*, ser. 3: *Literatura krajowa w okresie Romantyzmu 1831–1863*, t. 3, p. 136.

⁵⁶ Šiame kontekste diskutuotinas kūriny pavadinimo vertimas į lietuvių kalbą. Žr. A. Mickevičius, *Ponas Tadas, arba Paskutinis antpuolis Lietuvoje. Bajorų nuotyki iš 1811 ir 1812 metų dvylikoje eiluotų knygų*, iš lenkų kalbos vertė V. Mykolaitis-Putinas ir J. Marcinkevičius, Vilnius: Vaga, 1978. Nors žodis „historia“ reiškia ir „nuotyki“, „avantiūrą“, bet autoriaus žvelgta plačiau, t. y. rašyta „Istorija iš bajorų gyvenimo“, galbūt net ir – „Bajoriška istorija“.

⁵⁷ J. I. Kraszewski, *Typy i charaktery*, Wilno, nakładem księgarni Rubena

daugiau tokių kolekcininkų. Ir jie pirmiausia atsirado ne Lietuvoje. Garsiausias šio žanro kūriny – amerikiečių rašytojo Washingtono Irvingo knyga *The Sketch Book* („Škieai knyga“, Niujorkas, 1819–1820). 1829 m. šis kūriny buvo išverstas į lenkų kalbą ir išspausdintas Vilniuje, tik kitu pavadinimu – *Galerya obrazów życia ludzkiego, czyli Charaktery* („Žmonių gyvenimo vaizdų galerija, arba Charakteriai“)⁵⁸. Tikriausiai neatsitiktinai savo pirmosios knygelės epigrafu E. Tiškevičius pasirinko kaip tik W. Irvingo žodžius. Bet ne mažiau garsūs Lietuvoje buvo ir kiti „tipų kūrėjai“ – beveik tuo pačiu metu kaip ir E. Tiškevičiaus kūriny *Obrazy domowego pożywania na Litwie* pasirodžiusios apybraižos *Wizerunki społeczeństwa warszawskiego. Szkice obyczajowe* („Varšuvos visuomenės vaizdai. Buitiniai škieai“) autorius Józefas Symeonas Boguckis (1816–1855)⁵⁹ ir romano *Daguerotypy Warszawy. Romans obyczajowy* („Varšuvos dagerotipai: buitinis romanas“) autorius Edwardas Wojciechas Bogusławski (1823–1902)⁶⁰. Šie rašytojai nuškieavo visą socialinį Varšuvos spektrą – pradedant lupikautojais ir milijonieriais, baigiant emancipantėmis ir prostitutėmis. Pasak literatūrologės Janinos Kamionkos-Straszakowos, sukūrė kažką panašaus į retenybių kabinetą ar net vaškinių figūrų muziejų⁶¹. Neatsitiktinai kaip tik tada atsiranda ir nepaprastas susidomėjimas fizionomika. Rašytojai, tarp jų ir S. Moravskis, detalai studijuoja šveicarų rašytojo ir fizionomiko Johanno Kasparo Lavatero (1741–1801) teoriją, bandydami priartėti prie portretuojamo žmogaus psichikos, išskaityti jo charakterio bruožus iš jo „veido žemėlapių“. Kaip tik XIX a. pradžioje iš naujo atrandama ir vieno garsiausių prancūzų prozininko ir puikaus „žmonių charakterių tapytojo“⁶² Jeano de La Bruyère'o (1639–1696) kūryba, ypač jo romanas *Les Caractères* („Charakteriai“)⁶³.

Rafałowicza, 1854.

⁵⁸ W. Irving, *Galerya obrazów życia ludzkiego, czyli Charaktery*, przez Amerykanina Washingtona Irvinga, przekład J. Bychowicz, t. 1–2, Wilno, drukiem B. Neumana, 1829.

⁵⁹ J. S. Bogucki, *Wizerunki społeczeństwa warszawskiego. Szkice obyczajowe*, Warszawa, nakładem autora, w Drukarni pod firmą M. Chmielewskiego, 1844. Taip pat žr. šio leidinio tęsinį: J. S. Bogucki, *Wizerunki społeczeństwa warszawskiego. Szkice obyczajowe*, t. 1–2, Warszawa, nakładem Aleksandra Nowoleckiego, 1853.

⁶⁰ E. Bogusławski, *Daguerotypy Warszawy. Romans obyczajowy*, t. 1–6, Warszawa, w Drukarni Stanisława Nowakowskiego, 1847.

⁶¹ J. Kamionka-Straszakowa, *Nasz naród jak lawa. Studia z literatury i obyczajų doby romantyzmu*, p. 155.

⁶² H. L. [Leopold Huber], Labruyère (Jan), *Encyklopedya Powszechna*, t. 16 (Krašiń.–Libelt), Warszawa: nakład, druk i własność S. Orgelbranda, 1864, p. 594.

⁶³ Ši knyga į lenkų kalbą išversta dar 1787 m., tačiau daugiausia buvo skaitoma originalo kalba. Ypač populiaru buvo 1819 m. laida. Žr. J. de La Bruyère,

Ir tai anaipol ne visi vardai ir ne visi šių plunksnos dagerotipininkų kūriny. Ne vienas toks projektas taip ir liko neįgyvendintas arba dešimtmečius gulėjo rankraščiuose. Turiu omenyje kad ir iki pat XX a. 4-ojo dešimtmečio tik siauram tyrėjų ratui žinomus unikalius S. Moravskio kūriny ar puikias publicisto, vertėjo, mitologo Vasilijaus von Rothkircho (1819–1891) sukurtas Druskininkų kurorto lankytojų „fotografijas“⁶⁴. E. Tiškevičiaus broliui Konstantinui Tiškevičiui skirtoje studijoje rašiau ir apie kitus įdomius sumanymus – 1842 m. datuojamą J. I. Kraševskio ir P. Jankovskio projektą „Litvini“ („Lietuviai“), kuris, kaip galima spręsti iš epistolikos, ilgainiui buvo pervadintas į „Litvini malowani przez siebie samych“ („Lietuvių autoportretai“)⁶⁵, bei 1847 m. K. Tiškevičiaus ir to paties P. Jankovskio projektą „Typy litewskie“ („Lietuvių tipai“)⁶⁶. Abiejų sumanymų mintis buvo jeigu ne identiška, tai bent artima minėtiesiems projektams. Ir šie charakteriai turėjo būti perteikti ne tik tekstu, bet ir piešiniu. Geriausiai šią idėją suformulavo ir išgrynino K. Tiškevičius 1847 m. gruodžio 10 d. rašytame laiške P. Jankovskiui:

Mano viso gyvenimo stebėjimai tyrinėjant mūsų krašto reiškinius, jo gyventojus ir jų papročius įtikino mane, kad žmonės, seni žmonės, pasitraukdami iš šio pasaulio, kartu su savimi išsineša ir dalį savo apdarų, savo manierų ir papročių. Taip pamažu, nejučiomis pas mus emė nykti mūsų tautos tipas, o mūsų kraštas buvo užtvindytas, jeigu taip galima sakyti, kitų tautybių žmonėmis ir papročiais. Jaunoji karta, mūsų senųjų tėvų papročių nesustiprinta, akiai, automatiškai griebėsi naujų tradicijų. Taip atsirado mišinys, dėl kurio šiandien mūsų Lietuva pradeda įgauti visai kitą charakterį ir išorę. Mūsų vienuolynuose senoviniai papročiai dar kiek ilgiau išsilaikė, bet jau ir ten reforma užsuko. Aš nediskutuojau – geriau tai mums ar blogiau. Tik pasakysiu, kad man pagailo tų kelių amžių triūso, pagailo tų dorybių,

Les caractères, suivis des caractères de Théophraste traduits du grec par le même, t. 1–2, a Paris: De l'imprimerie de Firmin Didot, 1819. Tikėtina, kad E. Tiškevičius skaitė ir tais pačiais metais kaip ir pirmoji jo knygelė pasirodžiusi dar viena šio garsaus kūriny laida. Žr. J. de La Bruyère, *Les Caractères, suivis des Caractères de Théophraste*, t. 1–2, Paris: chez A. Pougin, 1842.

⁶⁴ Žr. S. Morawski, *Szlachta-bracia: wspomnienia, gawędy, dialogi (1802–1850)*, wydali A. Czartkowski, H. Mościcki, Poznań: Wydawnictwo Polskie R. Wegnera, [1929]; Теобальд [В. фон Роткирх], *Записки о Друскениках*. 1854, VUB RS, f. 3, b. 254. Plačiau apie pastarąjį rankraštį žr. R. Griškaitė, „*Mineralinis miestelis*“, arba *Kurortinės kultūros pradžia Lietuvoje* = „*Минеральное местечко*“, или *Начало курортной культуры в Литве* = „*Mineralne miasteczko*“, albo *Początek kultury uzdrowskiej na Litwie*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

⁶⁵ Žr. [I. Chodzko] laiškas iš Dzevianios A. Zavadzkiui [Vilniui], 1843-09-14, LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 396, l. 74v.

⁶⁶ Plačiau apie tai žr. R. Griškaitė, *Konstantinas Tiškevičius ir Neris, arba Kelionė ir Knyga*, Vilnius: Žara, 2009, p. 56–67.

Ponas dvaro administratorius. Dail. Artūras Bartelis.
E. Tiškevičiaus knygos *Obrazy domowego pożycia na Litwie* („Vaizdai iš namyškščio gyvenimo Lietuvoje“, ser. 2, Krokuva, 1867, p. 90–91) iliustracija.
LMAVB, sign. 47556

ty ydų, to humoro, man pagailo to, kas dar liko toje tautoje, pagailo tos tautos brandos. Tautos, kuri savo būtų puikiai tvarkė išstisus amžius, kuri laikui bėgant suformavo tik jai būdingus bruožus. Bruožus, kuriuos naujovės, jos sūnus užkrėtusios, iškreipė, pakeitė arba visiškai sunaikino. Tai ir buvo pirmoji užuomazga sumanymo keliais žodžiais nupiešti būdingą vaizdelį, kuris ir man pačiam, ir tam, kas po manęs jį skaitys, **per prisiminimus suteiktų galimybę pažinti mūsų praeitį** [paryškinta mano. – R. G.]⁶⁷.

Taigi Lietuvos visuomenė – ne tik „įvairiausi jau dingusios praeities žmonių tipažai, bet ir dabartinės visuomenės veikėjai“⁶⁸ – turėjo būti pristatyti ne dėl įdomumo, bet dėl išsaugojimo, „dėl istorijos“. Ta pati mintis rutuliota ir projekte „Litwini“, kuriame buvo numatyti net 84 tipažai. Tekstus šiam sumanymui ketino rašyti ne tik P. Jankovskis ir J. I. Kraševskis, bet ir kiti žinomi ano meto literatai – minėtieji H. Ževuskis, L. Sztyrmeris, I. Chodzka, R. Podbereskis,

⁶⁷ Ten pat, p. 56, 58.

⁶⁸ Ten pat, p. 58.

K. Buinickis ir dar neminėti – Mykolas Grabovskis (Michał Grabowski, 1804–1863) ir Juozapas Pšecławskis (Józef Emanuel Przeclawski, 1799–1879). Leidinį ketinta leisti Vilniuje, J. Zavadzkiego spaustuvelyje. Tuometis jos savininkas A. Zavadzkiis ir pats panorą parašyti keletą vaizdelių. Brolių Tiškevičių pavardžių tarp projekto „Litwini“ dalyvių nėra. Nors jau gero kaimo anksčiau buvo užsimezgusi E. Tiškevičiaus korespondencija su P. Jankovskiu ir A. Zavadzkiu, o nuo 1842 m. vasario – ir su J. I. Kraševskiu, tuo metu broliai dar nebuvo išsikovoję vietos literatūros pasaulyje. Pasak I. Chodzkos, dar nebuvo tarp rašančiųjų⁶⁹. Bet E. Tiškevičius nedalyvavo ir vėlesniame – savo brolio Konstantino – projekte, nors tada jau buvo įtrauktas į Lietuvos rašytojų gretas. Ir vis dėlto visai atmesti minties apie E. Tiškevičiaus ketinimą prisijungti prie šių sumanymų negalime – ne tik dėl artimų kontaktų su jų vykdytojais, bet ir dėl tiesiog stulbinančio

⁶⁹ [I. Chodzkos laiškas iš Dzeviatnios A. Zavadzkiui į Vilnių], 1845-11-05, LVIA, f. 1135, ap. 7, b. 396, l. 95v.

idėjų sutapimo. Juolab kad E. Tiškevičiaus knygos iliustruotos ir vieno svarbiausių K. Tiškevičiaus sumanymo dalyvio Artūro Bartelio (Artur Bartels *vel* Barthels, 1818–1885) piešiniais. Menininko, kurio darbus itin vertino, o jo sukurtus tipažus vadino „gryna natūra, nufotografuota ir perkelta ant popieriaus“ (*czysta natura zdjeta i przeniesiona na papier*)⁷⁰. Neatsitiktinis sutapimas tikriausiai ir tai, kad ir visuose trijuose spausdintuose A. Bartelio albumų pavadinimuose randame žodžius „Buitiniai šikcai“ (*Szkice obyczajowe*)⁷¹.

„Dagerotipininkas“

Tačiau kad ir kokia neoriginali, E. Tiškevičiaus idėja buvo įgyvendinta puikiai. Ne tik todėl, kad „nufotografavo“ tik jam matytus vaizdus ir personažus, bet ir todėl, kad darė tai talentingai. Ne prasčia kaip I. Chodzka, J. I. Kraševskis ar S. Moravskis. Rašė labai lengva plunksna. Tam patvirtinimas – mūsų dienas pasiekę kai kurių E. Tiškevičiaus kūrinių autografai – o jų išliko ne tiek ir mažai – suteikiantys galimybę matyti ir minties, ir rankos judesį. O tie judesiai popieriuje akivaizdžiai brėžė dvi ryškias temas, dvi ryškias linijas – kaimo ir miesto. Pirmiausia – kaimo, tiksliau – dvaro. Nes miesto tema E. Tiškevičiaus kūryboje niekada nepakils iki dvaro vaizdavimo aukštumų. Kad ir kaip paradoksalu, VSM ir VLAK įkūrėjas, Vilniaus simbolis visa savo esybe buvo kaimo žmogus. Mėgavosi dvaru ir jo ilgėjosi, nes gyvenimas jame visada buvo natūralus ir „visada nuspalvintas lauko gėlių aromato“⁷². Kaimą siejo su dora: „Kas kaimą myli, tas save gerbia, nes labiau už viską vertina nepriklausomybę. Kas kaimą myli, tas vertina nuoširdumą, tiesą ir nekaltybę. Tokiam žmogui rūpi ir jo genties gerovė. Taigi kas kaimą myli, iš esmės turi būti garbingas žmogus“ (*Kto wieś lubi, ten siebie szanuje, bo niezależność nad wszystko przekłada, kto wieś lubi, ten ceni szczerść, prawdę i niewinność, ten własne i plemienia swojego dobro oszczędza; tak, kto wieś kocha, ten musi być w gruncie poczciwym człowiekiem*)⁷³. O gyvenimo saulėlydyje apskritai tik kaimo matė (ir rado) gyvenimo džiaugsmą ir ramybę (*W*

⁷⁰ [E. Tyszkiewicz], Artur Bartels, [1871], LMAVB RS, f. 31, b. 1320, l. 3r.

⁷¹ A. Bartels, *Lapigrosz. Szkice obyczajowe, Album de Wilna*, ser. 6, Nr. 3, Paris: Imp[rime] [Joseph] Lemercier, 1858; A. Bartels, *Pan Eugeniusz. Szkice obyczajowe*, ten pat, Nr. 4; A. Bartels, *Pan Atanazy Skorupa, człowiek postępowy. Szkice obyczajowe*, ten pat, Nr. 5.

⁷² E. Tyszkiewicz, *Przypomnienie, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, z sześciu rycinami, Kraków: wytłoczono u Władysława Jaworskiego, 1867, p. [5].

⁷³ Ten pat.

jesieni naszego zycia miasto nigdy nam szczęśliwego spokoju wiejskiego nagrodzić nie potrafi)⁷⁴. Gal idealizavo todėl, kad nuolat buvo priverstas gyventi mieste: Minske, Gardine, Kijeve, Vilniuje, Sankt Peterburge, Dinaburge (Daugpilyje)? Ne mieste, bet dvaruose – Lahoiske, Slobodkoje, Chatynkoje, Antonopolyje, Astrave – buvo parašyti visi svarbiausi E. Tiškevičiaus darbai. Tikriausiai kaip ir jo bičiulis, Vilniaus universiteto auklėtinis, filosofijos daktaras, istorikas Jonas Gvalbertas Rudamina (Jan Gwalbert Rudomina, 1783–1849), t. y. kaip „kiekvienas žmogus, kuris daug matė, kentėjo ir patyrė“, ir pats visada svajojo „kur nors gilioje kaimo nuošalėje užsikasti“ (*rad bym się gdzieś w głębokim zaciszu wiejskim zakopać*)⁷⁵.

Bėgimas į kaimą, vienatvės troškulys, horacijiško gyvenimo trauka – tikra tos kartos liga, kurios priežastis galima aiškinti daugybe dalykų. Bet E. Tiškevičius apie tokius keistuolius, apie tokius provincijos intelektualus, kuriems iš dalies priklausė ir pats, rašė nedaug. Nes kaip ir jo broliui Konstantinui, pirmiausia rūpėjo tasai civilizacinis virsmo laikotarpis, pirmiausia reikėjo užfiksuoti tai, kas jau sparčiai „tirpo“ – tuos paskutinius mohikanus, aną dar iš vaikystės pažįstamą „kontušinę“ dvaro kasdieną. Nėra duomenų, kad tas tiek savo potyriais, tiek kažkada girdėtais pasakojimais, taigi tarsi dvigubais prisiminimais paremtas paveikslas buvo kuriamas pagal išankstinę schemą, tačiau ryškiai matomi E. Tiškevičiaus prioritetai. Pirmiausia „fotografuoja“ dvaro visumą – eksterjerą ir interjerą. Po to – jo gyventojus. Ir tik tada, kai nutapo jų išorinius portretus, leidžia jiems gyventi – judėti, kalbėti, valgyti, keliauti, svečiuotis, švęsti, mylėti ir kentėti. Ir nebūtinai tai tik bajorai – svarbu dvaro gyvensena, namykštis gyvenimas, kuriame yra vietos ir ponams, ir tarnams.

Dagerotipiniai, perdėm breigeliški, su pedantiška atida detalėmis E. Tiškevičiaus palikti dvarų ir dvarelių aprašymai – tarsi literatūrinė kalba surašyti dvarų inventoriai. Kaip kad ir šis kažkur Gardino gubernijoje „nufotografuotas“ dvarelis iš apybraižos *Pan Choroszcza*:

Bet štai jau matyti kaimas ir Pakamario gyvenamasis namas. Miestelyje – žemi aprūkė namukai, centre – balta mūrinė bažnyčia su dviem bokštais. Už bažnyčios į dvarą veda liepų alėja. Vaikai jau vartus atidaro [dvarai paprastai buvo aptveriami tvoromis su keleriais vartais. – R. G.]. Iš

⁷⁴ E. Tyszkiewicz, *Słup nowożeńców. Z podania ludu*, spisał E. T., Warszawa, w Drukarni Aleksandra Pajewskiego, 1871, p. 4.

⁷⁵ [J. G. Rudaminos laiškas iš Vilniaus E. Tiškevičiui į Slobodką (?)], 1844-01-06, LMAVB RS, f. 18, b. 189/7, l. 3r.

tolo matyti sodas, nukarpytos liepos ir kėniai. Po kairei – tvenkinys ir du kanalai. Ant statinių tvoros sukabinti tinklai. Pakamariš man rodo tuos kanalus ir sako, kad viename – tik karpiai, o kitame – tik karosai. Einame pro ūkinis pastatus, ir visur aplink daug žmonių ir dvariškių. O štai jau matyti gyvenamasis namas. Ant stogo daugybė baltų kaminų. Po kairei – kvadrato formos vaismedžių sodas ir altanėlė viduryje⁷⁶.

O štai kito dvarelio aprašymas iš apybraižos *Druga zona*:

Zabolotė buvo tikras paveikslėlis – užstatytas kukliai, bet gražiai. Gyvenamajame name – priebutis su suoleliais, kur vakarais susirinkdavo visa šeima. Tiesiai priešais priebutį – gluosniais apsodintas pylimas, kurio kitame gale – kaimas. Kieme – šimtametė liepa, po ja – velėnomis apklotas suolas, virš jo – gandralizdis⁷⁷.

O taip atrodė tame pat kūrinyje aprašytas turtingas Kazimieruvkos dvaras:

Kiomas erdvus, šonuose – dvi oficinios ir mūrinis podėlis. Kiemo viduryje ant kvadratinio pagrindo įtaisytas kompasas. Po veją vaikštinėjo povai. Už vartų į miestelį vedė liepų alėja. Prie virtuvės durų metaline grandine parištas prijaukintas lokys. Ant trikampio rūmų fasado – patrankų, stručio plunksnų ir vėliavų fone kabėjo dvaro savininkų herbai. Kitoje namo pusėje – sodas, apkarpytos liepos ir kėniai. Pro keturkampes gėlių klombas ir alėjas nueini tiesiai iki laukinės promenados, kur atsiskyrėlio trobelė, tiltelis ir kaskada, o kanale plaukiojo dvi gulbės⁷⁸.

Bet jaukesnis kuklus Pono Teisėjo dvarelis iš apybraižos *Przypomnienie* („Prisiminimas“):

Nuo vieškelio už gluosniais apsodinto pylimo buvo matyti gerai apstatytas tuopų pavėsyje skendintis dvaras. Gyvenamajame name – mansarda su keturiomis baltomis kolonomis, oficinios – virtuvė ir arklidės, podėlis, ledainė, nuošalėje – maža koplytėlė. Nuo kiemo pusės – mūriniai vartai [*brama murowana od dziedzińca*; tikriausiai turimi omenyje pagrindiniai vartai, vedantys link gyvenamojo namo. – R. G.]. Kitoje namo pusėje – vaismedžių sodas [...] ⁷⁹.

Viduje – dar didesnė detalių gausa. Kartu su E. Tiškevičiumi užsukame ne tik į svetainę, bet ir į tarnų kambarius, į šeimininko kanceliariją, į virtuvę. Svetainėje (būtinai baltintomis sienomis) kaip nuotraukoje matome gėlių vazonus (skrupulingai vardijamos gėlių rūšys), narveliuose miegančias kanarėles, ant židinio atbrailos išdėstytas porcelianines

figūrėles, virš sofos pakabintus aliejinius savininko ar protėvių portretus. Tokie pat portretai ir valgomajame. Kartais svečių kambarį puošia ir įmantresnė detalė – kad ir po šviestuvu kabantis karpinys. Būtinai atributas – pastatomas laikrodis su svarsčiu. Ant židinio – taip pat laikrodis ir dvi žvakidės. Dvaro ponių, ypač pagyvenusių, kambariuose – dar daugiau gėlių vazonėlių ir dar daugiau paukštelių narveliuose (E. Tiškevičius ir vėl skrupulingai vardija jų rūšis), dar daugiau porcelianinių ir gipso statulėlių (tarp kurių būtinai randa papūgą ir Napoleono I biustą), ir dar daugiau paveikslų – tik šį kartą šventų (ir čia pateikiamas visas jų sąrašas). Neužmirštama minėti ir kokia lovatiese užklota lova, kokie buteliukai ir puodeliai sustatyti ant lentynėlės. Pasakojimas toks įtaigus, kad ne tik „vaikštai“ po tuos kambarius, bet netgi „užuodi“ ant grindų pa-barstyto kėnių spyglių kvapą⁸⁰.

Dar didesnis įspūdis – apsilankius dvaro šeimininko – šiuo atveju Pono Pakamario – kabinete, vadina mojoje dvaro kanceliarijoje. Vaizdas taip prisodrintas detalių, kad sunku patikėti, jog visa tai rašyta iš galvos – akivaizdu, kad tikrai matyta:

[...] kanceliarija – tai didelio dvaro savininko darbo kambarys, vieta, kur sprendžiami prekybos reikalai, apskritai iš kur valdomas ūkis, tvarkomos sąskaitos, korespondencija – trumpai tariant, vyksta visa tai, ko reikia administravimui. Todėl maniau, kad ten vyrauja pavyzdinga tvarka ir nėra bereikalingų rakandų. Tačiau čia pamačiau tiesiog neįtikėtiną įvairių daiktų kolekciją. Visa tai, kam buvo vieta podėlyje, vaistinėlyje, bibliotekoje ar rūsyje, buvo suversta ant kanceliarijos stalų, prikabinėta ant sienų ir sumesta ant grindų. Ant žemės voliojosi seni vokai, ant lango kabėjo džiovinti obuoliai ir gluodenai, prie krosnies bet kaip sustatytos acto statinaitės, po langu – dulkinos tekinimo staklės, ant stalo – degtinė, rašalas, tuopų balzamas ir alyva, po stalu – gabalai cukraus ir atsarginiai puspadžiai. Ant sienų kabėjo šautuvai, medžiokliniai krepšiai ir ragai, kitoje pusėje – kailiai, kailiniai ir kailinės kepurės. Ant žemės gulėjo išdirbtos odos ir kreida nubraižytas apavo tarnams pavyzdys, šratai, namų sąskaitos, kreida, spąstai, senos skrybėlės, staliaus įrankiai, gipsinės galvas judinančios statulėlės. Visa tai darė keistą sunkiai suvokiamą įspūdį. Atrodė, kad tie daiktai čia buvo sunešti tik laikinai, kilus gaisrui. Šį sumišusį acto, odų ir tektintos medienos kvapą sunku net apsaakyti. Jį galima patirti tik niekada nevedinamoje kanceliarijoje⁸¹.

Jau ir ši citata rodo, koks sodrus E. Tiškevičiaus pasakojimas. Kaip norima ne tik aprašyti detales, bet ir

⁷⁶ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Pan Choroszcza*, p. 11–12.

⁷⁷ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Druga zona*, p. 95.

⁷⁸ Ten pat, p. 21–22.

⁷⁹ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, p. 24.

⁸⁰ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Pan Choroszcza*, p. 14–15, 67–68.

⁸¹ Ten pat, p. 35–37. Dvaro kanceliarijos aprašymą plg.: L. P. [L. Potocki], *Pamiętniki pana Kamertona*, t. 1, Poznań, nakładem księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1869, p. 36–38.

perteikti atmosferą. Bet dar tirštesnis dvaro oficineje įsikūrusios virtuvės vaizdas:

Milžiniškas virtuvinio kamino ugniakuras apšvietė didžiulį oficinios kambarį, kuriame bruzdėjo marga žmonių minia. Tarnai bėgiojo tarsi nuplykti ir kiekvienas šaukė, kad atvažiuo svečių. Šone – angliška viryklė, kur buvo gaminama vakarienė ponams. Ten balanos šviesoje senasis Motiejus į pusdubėnį dėjo kotletus užpildamas juos aviečių padažu. Grindų nėra, visur nešvaru ir aprūkę. Ant ilgo stalo išdėliota mėsa ir žuvis, po stalu narvuose kudakuoja vištos ir burbuliuoja kalakutai. Ant stalo krašto stovi sidabrinė sriubos vaza – tuoj neš į stalą. Virėjas šaukia ant savo parankinių, liokajai rėkia ant virėjo, ekonomė pykstasi su raktininku, o medžioklis maitina skalikus ir kurtus. Visi vienu balsu arba staigia, arba niurzga. Prie židinio šildydami visi verkia keli našlaičiai. Čia kambarinė atbėga laidynės. Iš jos šaiposi išsipuošęs bufetininkas – garsiai, sėdėdamas ant suolo ir mosikuodamas kojomis. Prie durų knarkia pasiuntinys – atnešė žinią, kad vilkų varytynės bus penktadienį. Iki pietų turi grįžti namo. Sargas atnešė ryšulį malkų ir su trenksmu numetė ant žemės. Gretimame kambaryje girdėti atvykusių žmonių juokas ir balsai. Visa tai darė tokią keistą harmoniją ir taip prieštaravo virtuvės tvarkai, kad nieko ten negalėjau išklausinėti, ir išeidamas pagalvojau sau, kad jeigu toje lietuviškoje virtuvėje būtų įdarbintas virėjas vokiečiai, tai jau kitą dieną išsikraustytų iš proto⁸².

Panašiai perteiktas ir Kazimieruvkos dvaro kasdienybės vaizdelis – tik čia piešiama atokvėpio valanda:

Kazimieruvkoje drabužinė ir kavinė [*kawiarnia*] buvo sujungtos kartu ir ši patalpa buvo tapusi užuovėja, kur rinkdavosi viso namo tarnai ir rezidentai. Ten dažnai vykdavo labai svarbūs pokalbiai – arba anksti ryte, kai namiškiai susirinkdavo kavos, arba vakare, kai namai nugrimzdavo prieblandoje, o prie krosnies ant skrynios susėdusios panelės pradėdavo minti mįsles. Buvo tik ką po pietų. Kavininkė [*kawiarka*, t. y. už kavą atsakinga tarnaitė; į jos pareigas įėjo ne tik kavos virimas, bet ir kavos pupelių pirkimas, aprūpinimas grietinėle ir pienu. – R. G.] basa geležinėje krosnelėje virė kavą ir jos aromatas sklido po visus namus. Ant židinio stovėjo keli šoteliai grietinėlės. Prie lango ant kanvos rėmeliuose siuvinėjo rezidentės, už paravano tekėti besirengianti panelė lygino kepuraites ir apykaklaites. Ant stalo gulėjo riebiais pirštais nučiupinėta knygelė *Morfeusz, czyli Wyjawiacz snów* [„Morfejus, arba Sapnų aiškintojas“. – R. G.]. Kitame kambaryje kunigas kapelionas, ponas rotmistras ir panelė vaistininė [*panna apteczkowa*, t. y. dvariškė, atsakinga už sandėliuką-vaistinėle, kur buvo laikomi alkoholiniai gėrimai ir vaistai. – R. G.] žaidė čekinę [toks žaidimas, loterija. – R. G.], o užpečkyje sėdėjo iškaršusi valstietė, kuriai iki mirties rūmuose buvo suteikti visi patogumai⁸³.

⁸² [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Pan Choroszcza*, p. 28–30.

⁸³ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Druga zona*, p. 29–30.

Šie fragmentai ypatingi ne tiek dėl puikaus kasdienos dvaro vaizdo, kiek dėl spalvingo jų gyventojų sąrašo. E. Tiškevičius skrupulingai – „dėl istorijos“ – vardija visus. Bet ypač rūpi vadinamoji „namų ministerija“ (*domowe ministerium*)⁸⁴ – kapelionas ir muzikos metras, bibliotekininkas ir dvaro gydytojas, stalo panelė (*panna stołowa*), t. y. dvariškė, atsakinga už stalo apdangos (staltiesių, servetėlių) ir asmeninių šeimininkės baltinių priežiūrą, ir panelė rezidentė (*panna rezydentka* vel *panna respektowa*), t. y. neturtinga bajoraitė, dvare „tarnaujanti panele“ (*śluży za panne*) – dėl kompanijos poniai, jos pašnekovė ir patikėtinė⁸⁵. Dauguma dvariškių ir „visai be pareigų“. Vienus su dvaro šeimininku sieja giminystės ryšiai, kitus – „sena draugystė“, dar kitiems jau čia dėkingumą už kažkada padarytas paslaugas. Tai vadinamieji rezidentai – benamiai šeimininko bičiuliai, kadaise turtingų, bet nuosmukę patyrusių šeimų dvariškiai, atsargos kariai, T. Kosciuškos ir Napoleono I laikų veteranai. E. Tiškevičius šiuos žmones vaizdingai prilygina vienišam kaminui, stūksančiam vidury sudegusios pirkios, t. y. žmonėms, praradusiems savo gyvenimo tikslą, todėl senatvėje ieškantiems ramybės ir galiausiai ją randantiems „prie draugo krūtinės“ (*na łonie przyjaźni*)⁸⁶. Vieni jų dvaruose gyvena nuolat – kaip „Čapskio pulko poručikas ponas Jančura“⁸⁷, kiti keliauja iš dvaro į dvarą pėsčiomis arba važiuoti – kaip kad iš Kau-no apskrities kilęs 1794 m. sukilimo dalyvis, „visai Lietuvai žinomas žmogus“ (*człowiek znajomy w całej Litwie*) Stanislovas Chorošča⁸⁸. E. Tiškevičius linkęs šiuos žmones sureikšminti – tai svarbių krašto istorijos įvykių liudininkai, atliekantys labai kilnią misiją, iš lūpų į lūpas jaunimui perduodantys svarbiausias praeities nutikimų detales⁸⁹. Jam rūpi ir moterys rezidentės. Turiu galvoje vieną gražiausių

⁸⁴ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Pan Choroszcza*, p. 14.

⁸⁵ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, p. 12.

⁸⁶ E. Tyszkiewicz, *Nasze strony, Obrazek litewski*, w Krakowie, nakładem Wydawnictwa Dzieł Władysława Jaworskiego, 1871, p. 7. Mūsų dienas pasiekė ir šio kūrinio juodraštis. Žr. [E. Tyszkiewicz], *Bruliony powieści Nasze strony* wydanej w Krakowie w Drukarni Jaworskiego 1867, [be datos], LMAVB RS, f. 31, b. 1315, l. 1r–16v.

⁸⁷ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, p. 25.

⁸⁸ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Pan Choroszcza*, p. 19.

⁸⁹ Ten pat, p. 48–49. Taip pat plg. rezidento S. Choroščos paveikslą kn.: S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818–1825)*, wydał A. Czartkowski i H. Mościcki, w Warszawie: Instytut Wydawniczy „Biblioteka Polska”, 1924, p. 326–329.

E. Tiškevičiaus kūrinių – „Notatki panny respektowej“ („Panelės rezidentės užrašai“)⁹⁰. Šiame subtiliu humoru nuspalvintame kūrinyje ne tik perteikiama daug svarbių detalių apie šių „nereikalingų namų baldų“ – rezidenčių – kasdieną, bet ir visa plunksnos jėga piešiamas neturtingos ir vienišos moters tragizmas⁹¹. Apskritai vienatvės problema E. Tiškevičiui, ilgainiui ir pačiam tapusiam rezidentu Astravo dvare, labai artima. Todėl toks dažnas jo kūryboje ir vienišos moters – senos panelės – portretas. Vienas gražiausių E. Tiškevičiaus beletristinės kūrybos fragmentų – improvizuotas dviejų keistulių viengungių – jo paties ir Panelės Pakamaraitės – pasivaikščiojimas Vilniaus botanikos sode⁹².

1849-aisiais, t. y. praėjus penkeriems metams (sic!) nuo antrosios knygelės *Obrazy domowego pożycia na Litwie* pasirodymo, E. Tiškevičius su savo beletristine kūryba supažindino Vilniaus universiteto auklėtinį, filaretą, istoriką, šaltinių leidėją ir kolekcininką Mikalojų Malinovskį (Mikołaj Malinowski, 1799–1865), kuris iki tol buvo skaitęs tik „rimtuosius“ E. Tiškevičiaus darbus. Taip gimė laiškas-recenzija, svarbus vien dėl tos priežasties, kad grožinę kūrybą vertino autoritetingas istorikas. Šio epistolinio rašinio autoriaus profesiją rodė jau pirmasis sakiny: „Vaizdai yra tikri, todėl ir geri“ (*Obrazy są wierne, a więc dobre*)⁹³. Tačiau M. Malinovskis E. Tiškevičiaus knygelėse matė ir daug trūkumų. Nors dvaro kanceliarijos ir virtuvės aprašymus (ypač pastarąjį) labai gyrė ir vadino „puikiu“ (*szczególnie wyborne opisanie*)⁹⁴, manė, kad, priešingai nei „kambarių aprašymai“, apybraižų personažai blankūs: „visa minia slinkdami prieš skaitytojo akis negali ilgėliau išsilaikyti atmintyje,

Rezidentas Ponas Chorošča. Dail. Artūras Bartelis. E. Tiškevičiaus knygos *Obrazy domowego pożycia na Litwie* („Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje“, Varšuva, 1865, p. 16–17) iliustracija. LMAVB, sign. 5273062

todėl išnyksta kaip šešėliai“⁹⁵. Ragino pasitempti ir ateityje kūrinių herojus labiau išryškinti ir išskleisti, „neįsispręsti į siaurus rėmus“ (*nie ograniczać się tak szczupłymi ramami*) ir nebijoti būti smulkmeniškam (*Nie należy lękać się zgrzeszyć drobiazgowością*)⁹⁶. M. Malinovskis preciziškai vardijo ir E. Tiškevičiaus „praleistus“ dvaro gyventojus, kuriuos taip pat būtų galima „nutapyti su visa flamandų dailininko atida“ – vadinamuosius ginklų prižiūrėtojus⁹⁷, vikarus, „kurie niekada neturėjo jokios vilties tapti klebonais“, senus kamerdinerius, ekonomus ir t. t.⁹⁸ Pasak M. Malinovskio, net ir „mūsų direktoriai [šiuo atveju – namų mokytojai, kitaip daraktoriai. – R. G.] yra visai kas kita nei užsieniečiai guberneriai – kitaip rengiasi, kitaip vaikšto, kalba, kitaip liūdi ir džiaugiasi, kitaip galvoja ir suvokia“⁹⁹. Bet svarbiausia – vaizdas

⁹⁵ Ten pat, l. 13v.

⁹⁶ Ten pat, l. 13r, 13v.

⁹⁷ Orig.: „dyrektor do obucha“. Šios pareigybės reikšmės iki galo išsiaiškinti nepavyko.

⁹⁸ [M. Malinovskio laiškas iš Vilniaus E. Tiškevičiui į Minską], 1849-06-30, l. 13v.

⁹⁹ Ten pat, l. 13v–14r.

⁹⁰ [E. Tyszkiewicz], Notatki panny respektowej. Wydał z jęj własnego rękopisu Eustachy hr. Tyszkiewicz, *Tygodnik Illustrowany*, 1872-12-07 (Nr. 258), p. 287–288; 1872-12-14 (Nr. 259), p. 297–298. Mūsų dienas pasiekė ir šio kūrinių juodraštis. Žr. [E. Tyszkiewicz], Notatki Panny Respektowej, [be datos], LMAVB RS, f. 31, b. 1354, l. 1r–6v (iš šio rankraščio galima daryti prielaidą, kad tekstas buvo rašytas dar 1838 m. lapkričio 16 d.; žr. ten pat, l. 1r). Šiai temai išskirtinį dėmesį rodė ne tik E. Tiškevičius. Žr. I. Chodźko, Panna respektowa, *Obrazy litewskie*, ser. 4, t. 2: *Autor swatem. Panna respektowa*, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1846, p. 175–191. Kaip galima spręsti iš I. Chodźkos ir A. Zawadzkiego susirašinėjimo, tekstas iš pradžių rašytas projektui „Litwini“. Žr. [I. Chodźkos laiškas iš Dziewiatnios A. Zawadzkiui į Vilnių], 1845-11-05, l. 95v. Plačiau apie šį projektą žr. šio leidinio p. 249. Rezidentų – tiek vyrų, tiek moterų – škičius kiek vėliau randame ir L. Potockio kūryboje. Žr. L. P. [L. Potocki], *Pamiętniki pana Kamertona*, t. 1, 1869, p. 45–46.

⁹¹ E. Tyszkiewicz, Notatki panny respektowej, 1872-12-07 (Nr. 258), p. 287.

⁹² E. T. [E. Tyszkiewicz], *Horodyszczce, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, [ser. 1], p. 148, 149–150.

⁹³ [M. Malinovskio laiškas iš Vilniaus E. Tiškevičiui į Minską], 1849-06-30, LMAVB RS, f. 118, b. 189/5, l. 13r.

⁹⁴ Ten pat, l. 13v.

turi būti „tikroviškas ir kupinas gyvybės“ (*uderzający podobieństwem i tchnący życiem*)¹⁰⁰. Siūlė mokytis iš J. de La Bruyère¹⁰¹.

E. Tiškevičius tiesiog negalėjo neatsižvelgti į autoritetingojo bičiulio pastabas. Tikriausiai tuo ir galima aiškinti faktą, kad ilgainiui vis didesnę dėmesį skirs portretinei apybraižai. Taip gims tokie kūriniai kaip „Fryderyk Bachström“ („Fryderykas Bachstriomas“), „Wincenty Marewicz“ („Vincentas Marevičius“), „Karol Hołdziejewski“ („Karolis Hołdziejewskis“), „Jagódka“¹⁰². Kurs ir moterų portretus, tačiau požiūris į dailiosios lyties vaidmenį visuomenėje bus gana kontroversiškas. Nors moterį, ypač pagyvenusią, gerbė (apybraiža *Nasze strony. Obrazek litewski*), o vienišą atjautė (apsakymas „Notatki panny respektowej“), nors pripažino moters teisę į meilę, smerkė vedybas be meilės (apybraiža *Druga żona*), nors rašė apie pavojus, su kuriais susidurdavo socialiai neapsaugotos valstiečių rekrūtų žmonos (apybraiža *Horodyszczce*), nors pripažino, kad moterų išsilavinimas anaipol nėra pakankamas (ten pat), skeptiškai žiūrėjo į moteris literates (apybraiža *Przypomnienie*), apskritai į emancipuotas moteris, teigdamas, kad vyras visada bus kardo asmenys – „pagrindinis įrankis, lemiantis pasaulio likimą“, tuo tarpu moteris – tik jo makštis:

Gali būti auksinė ir brangakmeniais nusagstyta, gali saugoti asmenis nuo sužalojimų ir kitaip juos globoti, net gali žmonių akyse suteikti kardu blizgesio. Makštis pagaliau yra neatskiriama kardo dalis, tačiau asmenys vaidina svarbiausią vaidmenį, ir jeigu makštis dėsis esanti kardas, tai aki-vaizdu, kad lemiamu momentu pasaulis kreipsis ne į ją, bet į asmenis, nuo kurių priklauso visų saugumas ir taika [na którym bezpieczeństwo i spokojność wszystkich polega]¹⁰³.

¹⁰⁰ Ten pat, l. 14r.

¹⁰¹ Ten pat.

¹⁰² E. T. [E. Tyszkiewicz], Fryderyk Bachström. Ustęp z życia księcia Hieronima Florianą Radziwiłła, *Виленьскій вестник = Kurjer Wileński*, 1862-11-09 (Nr. 88), p. 702; 1862-11-13 (Nr. 89), p. 711; 1862-11-16 (Nr. 90), p. 718–719 (antrą laidą žr. E. Tyszkiewicz, *Fryderyk Bachström. Ustęp z życia księcia Hieronima Florianą Radziwiłła*, Wilno, w Drukarni A. Syrkina, 1864; trečią laidą žr. E. T. [E. Tyszkiewicz], *Fryderyk Bachström, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, [ser. 1], Warszawa: Skład Główny w Księgarni Michała Glücksberga, 1865, p. 105–129); E. T. [E. Tyszkiewicz], Wincenty Marewicz (Wyjątek z notatek noszących tytuł: „Niektóre sprostowania i dopelnienia do artykułów Encyklopedyi Powszechnej Orgebrandą“), *Gazeta Warszawska*, 1870-03-07(19) (Nr. 61), p. 3–4; 1870-03-09(21) (Nr. 62), p. 3; 1870-03-10(22) (Nr. 63), p. 3; E. T. [E. Tyszkiewicz], *Wincenty Marewicz. Studium obyczajowe*, Warszawa, w Drukarni Gazety Warszawskiej, 1870; E. hr. Tyszkiewicz, Karol Hołdziejewski, *Biblioteka Warszawska*, 1873, t. 3, p. 307–311.

¹⁰³ [E. Tyszkiewicz], *List mieszańca lasów do pana I. J. [sic!] Kraszewskiego*, Wilno, drukiem Józefa Zawadzkiego, 1873, p. 29. Kaip tik tokį požiūrį į moterį tarsi patvirtina ir du mūsų dienas pasiekę E. Tiškevičiaus albuminiai eileraščiai: pirmasis rašytas nežinomai moteriai (*Do Sztambucha panny N.*), antrasis – A. H. Kirkoro žmonai Marijai Celestina

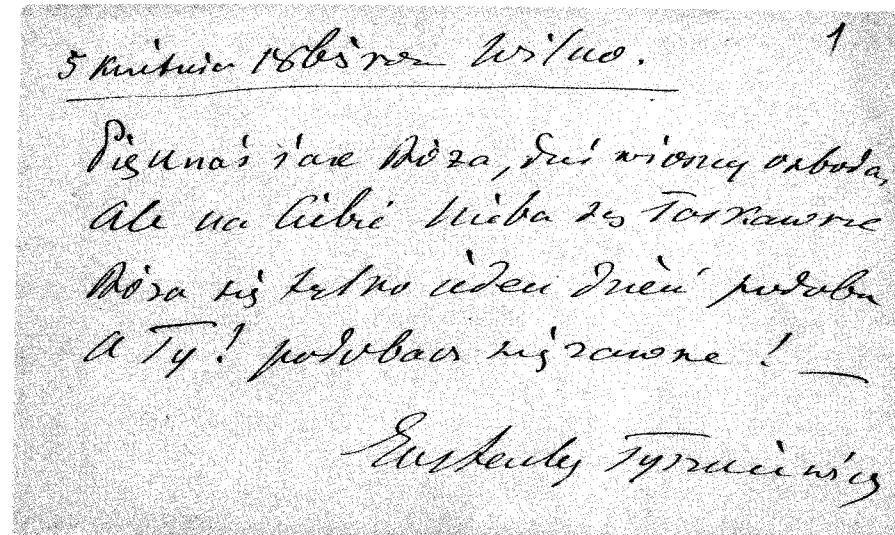
Rezidentas Jančura. Dail. Artūras Bartelis. E. Tiškevičiaus knygos *Obrazy domowego pożycia na Litwie* („Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje“, ser. 2, Krokuvą, 1867, p. 54–55) iliustracija. LMAVB, sign. 47556

„Bet ar yra kas silpnesnis už moterį? (*Ale cóż jest słabszego nad kobietę?*)“ – reziūmavo vienoje iš populiariausių savo apybraižų *Fryderyk Bachström*¹⁰⁴. M. Malinovskio laiške-recenzijoje apie moterų portretus neparašyta nė žodžio. Galbūt tai galima aiškinti ir recenzento asmenybe – tiek epistolika, tiek diaristika – ypač lotyniškai rašytas jaunystės laikų dienoraštis – rodo, kad moterims šio vyro pasaulyje vietos buvo nedaug¹⁰⁵.

vel Celinai Bočkovskytei-Kirkorienei, *primo voto* Korevienei, Vilniaus spaudoje pasirašinėjusiai Galvijos slapyvardžiu (Maria Celestyna vel Celiną Boczkowska, *primo voto* Korevina vel Galwja, 1840–1931). Žr. [E. Tyszkiewicz], Ty! cóż mą duszę zabrała... [data nenurodyta], VUB RS, f. 48, b. 32682 [be lapų numeracijos]; E. Tyszkiewicz, Pięknaś jak Róża, dni wiosny ozdoba..., Vilnius, 1865-04-05, LMAVB RS, f. 9, b. 2533, l. 1r. Skeptišką požiūrį į moterį, šiuo atveju – į valstietę, randame ir rankraštyje likusiam apsakyme „Chwila rozpaczy“ („Sielvarto akimirka“). Žr. Eust. Hr. T. [E. Tyszkiewicz], *Chwila rozpaczy*, opowiadanie oberżysty, powtórzone przez Eust. Hr. T., ten pat, f. 31, b. 1364, l. 1r–12v.

¹⁰⁴ [E. Tyszkiewicz], Fryderyk Bachström, E. T. [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie*, [ser. 1], p. 118.

¹⁰⁵ M. Malinowski, *Dziennik*, z rękopisu Biblioteki Ordynacji Krasieńskich wydał, z oryginału łaćnińskiego przełożył, wstępem i objaśnieniami opatrzyl M. Kridl, opracował J. Hodi (Tokarewicz), Wilno: *Biblioteka Pamiętników*, nakładem Tow. Udz. *Kurjer Litewski*, 1914.

E. Tiškevičiaus eilės Marijos Celestinos vel Celinos Bočkovskytės-Kirkorienės atminimų albume (Vilnius, 1865-04-05). LMAVB RS, f.9, b.2533, l.1r

Kita vertus, M. Malinovskis ankstyvojoje E. Tiškevičiaus beletristikoje nepastebėjo ir daug kitų svarbių dalykų. Šiose apybraižose buvo pavaizduoti ne tik „kambariai“ ir „tipai“, bet ir apskritai bendravimas – svečiavimasis, šventimas (vardinių, vestuvių), dovanų tradicijos, keliavimas, skaitymo, šokio, namų teatro, stalo ir valgymo kultūra. Kaip ir kitur, taip ir čia – daugybė smulkmenų. Kad ir apie svečių nakvynės dvaruose „patogumus“ ar kovos su blakėmis priemonės¹⁰⁶. Mini ir kai kuriuos ekscentriškus bajorų pomėgius, pavyzdžiui, meškų laikymą dvaruose, kartu aprašo ir garsiąją Smurgainių meškų akademiją¹⁰⁷. Tarytum papildydamas S. Moravskį, tik dar detaliau, rašo apie ilgainiui užmirštą devizų, transparantų ir įvairiausių alegorijų – neatskiriamų tiek švenčių, tiek kasdienos dvaro interjero atributų – madą¹⁰⁸.

Ypač daug žinių apie valgymo tradicijas – tą beveik paskutinį – po kardo ir kontušo – bajoriško gyvenimo būdo bastioną. E. Tiškevičiaus beletristikoje pateiktas maisto produktų ir patiekalų asortimentas platus: ne tik kultiniai bigosas ir mėsos suktiniai (*zrazy*), bet ir vėžiai, įdaryta lydeka, tetervinas, kiaulės galva, košė su „švedais“, t. y. dideliais spirgais, rūgštynių sriuba ir, žinoma, šaltibarščiai. Būtinai kvapni kava, skaidrus alus ir labai geras vynas. Pastarajam E. Tiškevičius buvo itin išrankus. Tai akivaizdžiai rodo kad ir šis pietų pas Poną Teisėją apibūdinimas:

Pietūs buvo naminiai, gardūs ir puikiai paruošti. Jau seniai neskanavau nei tokios grietine balintos rūgštynių sriubos su kiaulės galva, nei tetervino su burokėliais. Alus skaidrus ir geras. Svečių garbei pabaigoje pateikė vaflių ir įpylė po stiklą vyno. Tik iki šiol negaliu suprasti, kokios jis buvo rūšies. Nes jokiame kainininke nerasite vynų, kuriuos geria žmonės Lietuvoje. Apie *mišiu*, *stalo*, *kasdieninį*, *virtuvės*, *razinų* arba *peisų* [*mszalnym, stołowym, rozchodowym, kuchennym, rodzynkowym* lub *pejsachowym*]. „Peisų vynas“ tikriausiai kilęs nuo „peisinės“ (*pejsachówka* vel *pejsakówka*), t. y. žydiškos degtinės su slyvomis (slyvinės). Peisai, t. y. žandenos, savo ruožtu irgi dažniausiai asocijavosi su žydais. – R. G.] niekas niekada nėra girdėjęs, bet pas mus, kur prekyba vynu yra tik žydų rankose, o kaimuose su Dievo pagalba prabangos nesivaikant tenkinamasi senuoju gyvenimo būdu, geriau yra sena degtinė, geras alus ir „trejinis“ midus [*trójniak*, t. y. rinktinis gana nestiprus midus, susidedantis iš 1/3 medaus ir 2/3 vandens. Plg.: *półtorak, dwójniak, czwórniak*. – R. G.] negu kad miesto gyventojų geriamas vandeniu pakrikštytas žydų vynas¹⁰⁹.

E. Tiškevičius paliko žinių ir apie rafinuotą šventinio stalo serviravimą ir dekoravimą: iš cukraus nulipintas piramides, skaičius ir alegorijas, vėliavėles, balandžius ir angeliukus, migdolų bokštus, herbinius skydus ir stulpus – visa tai, ką galėjo sugalvoti „seno sukirpimo virėjas“ (*kuchmistrz dawnej daty*)¹¹⁰. Fiksavo ir Vilniaus skanėstus: „Šporo spurgas“ ir „lietuviškus

¹⁰⁶ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, p. 27. Iškalbingi ir du E. Tiškevičiaus palikime rasti reklaminiai lapeliai: „Antonopol. Miód PIUS / z piwnicy / Eustachego hr. Tyszkiewicza“ („Antonopolis. Midus „PIJUS“ / Iš grafo Eustachijaus Tiškevičiaus / vyno rūšio“) ir „Antonopol / Wódka stara / Z piwnicy Eustachego hr. Tyszkiewicza“ („Antonopolis / Senoji degtinė / Iš grafo Eustachijaus Tiškevičiaus vyno rūšio“). Žr. LMAVB RS, f. 31, b. 1460, l. 195r, 196r.

¹¹⁰ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Druga żona*, p. 44.

koldūnus prie Kardinalijos¹¹¹. Akivaizdu, kad kulinarija E. Tiškevičiui buvo viena įdomiausių sričių, galbūt net prilygstanti kitai jo aistrai – teatrui. Kulinarinių intarpų rasime net jo mokslinės kelionės į Švediją aprašyme¹¹². Todėl E. Tiškevičiaus kūrybos kontekste taip gražiai išsirašo garsiausiam to meto virėjui, daugybės kulinarinių veikalų autoriui, Varšuvoje gimusiam, bet paskutinius trisdešimt gyvenimo metų Vilniuje praleidusiam virėjui Janui Szytleriui (1763–1850) skirtas nekrologas, deja, taip ir likęs rankraštyje¹¹³.

Dar viena neatskiriama E. Tiškevičiaus kasdienybės dalis – ir tai taip pat ryšku jo beletristinėje kūryboje – kelionė. Likimas E. Tiškevičiui skyrė mobilų gyvenimą, todėl kelionės detalių – nesvarbu, ar keliauta savo ar pašto arkliais, ar plaukta laivu, ar važiuota traukiniu, – neįmanoma tiesiog negalėti. Ypač daug detalių apie tai, ką vadino tiesiog „mūsų lietuvišku keliavimu“ (*nasze litewskie podrózkowanie*)¹¹⁴. Neabejoju, kad literatūros istorikai geriausiai įvertintų apybraižoje *Druga żona* aprašytą „vienos garsios giminės ponios“ kelionę – su gausybe tarnų, liokajų, kunigu kapelionu, guvernante, keliomis panelėmis rezidentėmis ir net atskira virtuvine brika¹¹⁵. Juolab kad minėtame aprašyme kaip visada daugybė detalių – kaip nuotraukoje matome prancūzės *Madam* rankdarbį, tamsius panelės rezidentės akinius ir net jos plaukų suktukus. Karietoje „keliauja“ net ir žadintuvas. Tačiau pacituoti norėtųsi kitą kelionės vaizdelį – vien dėl tos priežasties, kad jame išvėlyti ir autobiografinį momentą. Įdomu dar ir tai, kad aprašomas pasiruošimas kelionei į Vilnių:

Ponas Teisėjas. Dail. Artūras Bartelis. E. Tiškevičiaus knygos *Obrazy domowego pożycia na Litwie* („Vaizdai iš namyškščio gyvenimo Lietuvoje“, ser. 2, Krokuvė, 1867, p. 24–25) iliustracija. LMAVB, sign. 47556

¹¹¹ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, p. 10.

¹¹² E. Tyszkiewicz, *Listy o Szwecji*, t. 1 (z Rycinami litografowanemi), wydanie Adama Zawadzkiego, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1846, p. 214.

¹¹³ [E. Tyszkiewicz], *Wiadomość o życiu Jana Szytlera [sic!]*, 1850, LMAVB RS, f. 31, b. 1325, l. 1r–6v. E. Tiškevičiaus pavardę randame ir J. Szytlerio knygu prenumeratorių sąrašuose. Žr. J. Szytler, *Poradnik dla myśliwych, czyli O rozmaitych sposobach zabijania lub łowienia zwierząt, z przydatnymi uwagami nad obchodzeniem się z bronią, utrzymywaniem koni, układaniem psów i sokotów do polowania, zbieraniem i konserwowaniem truści, urządzaniem wabiów i t. d., dzieło dla łowczych i miłośników polowania wielce użyteczne*, Wilno, w Drukarni B. Neumana, 1839 [be lapų numeracijos, skyrelis „Lista prenumeratorów“]; J. Szytler, *Kuchnia myśliwska, czyli Na łowach: dla uśmierzenia głodu, dogadzając oraz najdelikatniejszemu smakowi, z dodaniem rad i przepisów do urządzania ubitej zwierzyny czworonożej lub ptastwa, tudzież przygotowania naprędcę posilku, z wybranych rozmaitych drobnych częstek zwierzyny*, Wilno: Drukarnia A. Marcinowskiego, 1845 [be lapų numeracijos, skyrelis „Prenumeratorem“]. Šiuose sąrašuose randame ir K. bei P. Tiškevičių, M. Malinovskio pavardes.

¹¹⁴ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, p. 14–15.

¹¹⁵ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Druga żona*, p. 105–107.

Taigi kuo skubiau iškepė veršio kepenis, įdarė paršelių, iškepė kelis kaplūnus ir teterviną, išvirė kumpį, užkandai prie degtinės įdėjo paprasto ir kumpinio sūrio, prikepė špekuchų [*szpekuchy*, t. y. mielinės tešlos pyragėliai su lašinukais, pagardintais svogūnais ir žalumynais. – R. G.] ir pyragų kelionei ir visą tą šventą maistą [*ruchome święcone*; žodis „święcone“ reiškia tradicinius Kūčių vakarą valgomus kunigo pašventintus patiekalus. – R. G.] supakavo į didžiulį kubilą. Mano asmeniniai daiktai, mano kelioninis sidabrinis stalo įrankių ir indų rinkinys, šviežio sviesto dėžė, tarnų ryšuliai ir pintos dėžės, kaistuvai ir keptuvė, virdulys, kažkokie ryšuliai, batų formos, dubuo ir skėtis, butelis grietinėlės arbatai, šešios balanomis apvyniotos žvakės, kibiras vandeniui, dvivamzdis užtaisytas šautuvas, trys ponios Pukštienės siuntiniai – kad atiduočiau Vilniuje kažkokiam kanauninkui, pagaliau daugybė kažkokių rakandų, nes Pranciškus [E. Tiškevičiaus liokajus. – R. G.] norėjo, kad būtų po ranka, nes gal kelionėje prireiks. Visa tai iš ryto buvo sunėsta į priebutį – tam, kad rimtai išsigąščiau mūsų lietuviško keliavimo, manydamas, kad mane jeigu ne toliau, tai tikrai iki Kinų sienos transportuoja. Be jokios abejonės, mėnesį dešimčiai žmonių iš viso to, ką kelionėje virėjas

išvirtų, būtų galima gyventi, o gal dar ir ilgiau, nes žinojau, kad nakvynei užvažiuosime pas pažįstamus. Tačiau tylėjau, nenorėdamas piktinti savo tarnų, nes gyvendamas vis labiau patyriau liūdną likimą žmogaus, kuris neturėdamas žmonos visada turi ko nors klausyti ir dėl šventos ramybės senam tarnui reikia duoti kelią¹¹⁶.

Taigi E. Tiškevičius ne tik fiksuoja tikrovę, bet ir ją „jjausmina“. Iš čia toji įtaiga ir vaizdo judesys. Bet apogėjų pasiekia rašytinėse Lietuvos gamtos fotografijose – mažiausiai pasikeitusioje tikrovėje. E. Tiškevičiaus beletristikoje randame puikius Lietuvos miškų, lietuviško rudens, žiemos ir pavasario aprašymus¹¹⁷. Neatsitiktinai dar vienas įsimintinas šios kūrybos personažas – parapijos poetas – rašo poemą, pavadintą „Cztery pory roku“ („Keturi metų laikai“)¹¹⁸. Bet kuriuo atveju E. Tiškevičiaus, pasirašinęsio pseudonimu *Mieszkaniec lasów*, t. y. Miškų Gyventojas, maža to, svajojusio ir po mirties išsėtis jų gelmėse¹¹⁹, santykis su gamta – atskiro tyrimo tema.

Minėjau, kad ilgainiui E. Tiškevičiaus kūryboje ryškėja ir miesto motyvas, kurio kulminacija – Vilniaus aprašymas. Tačiau iki jo einama palengva. Iš pradžių matome tik vieną kitą Lietuvos miesto ar miestelio vaizdą. Kad ir žavų į seimelį susirinkusiais bajorais šurmuliuojančio Minsko aprašymą, kuriame ryškus ne tik bajoriškas, bet ir žydiškas akcentas¹²⁰. Kaip kad šmaikščiai pastebės E. Tiškevičius (remdamasis kažkokio pažįstamo ruso ištarme), lietuviško miestelio sudėtinės dalys vis tos pačios – „žydai, bažnyčios ir tuopos“ (*że się składają z Żydów, kościołów i topoli*)¹²¹. Tačiau „žydiška tema“ E. Tiškevičius rašo nedaug. Kita vertus, rašo sodriai, kaip antai palikdamas mums „biblinį“ smuklininko Chaimo Slonimskio šeimos portretą¹²². Priešingai nei J. I. Kraševskis, žydams nerodo jokio atgrasumo – dargi atvirkščiai, kažkokią iškilmingą pagarbą. Trikdo tik kontrastas tarp patriarchaliniu tikėjimu paremto žydų šeimos

gyvenimo ir negarbingo verslo. Štai E. Tiškevičiaus įspūdžiai išėjus iš svetingų Ch. Slonimskio namų:

Gretimame kambaryje – tarsi dėl kontrasto – keliolika girtų bernų sėdėjo ant suolų prie ilgo stalo ir nežmoniškai triukšmavo. Juodos sienos, drėgnos grindys, kampe – spintelė su stiklo indais ir kvortomis, ant žemės – kelios statinės, kepimo krosnyje – milžiniškas ugniakuras, du lopšiai su verkiančiais vaikigaliais, karvė su veršiu sukinėjasi, dega į sieną įbestos balanės, kibirai ir vandens puskubilis. Visa tai sudarė būdingą lietuviškų užvažiuojamų namų smulkės kambario vaizdą [*wszystko to stanowiło jedną całość zwyyczajną w szynkowej izbie litewskich karczem*]¹²³.

Prie kito lietuviškų miestelių atributo – tuopų – E. Tiškevičius ilgėliau neapsistos, bet bažnyčių aprašymai – puikūs. Žolynais ir gėlėmis – tegul ir popierinėmis, tegul ir „pamerktomis“ ir stiklainėlius nuo garstyčių – išpuošti altoriai, šurmuliuojanti zakristija, svetinga klebonija, žydų kromeliais nusagstyti šventoriai, šv. Mišios ir spalvingos bažnytinės procesijos: vėliavos, baldakimai, varpų gaudesys ir vargonų akordai¹²⁴. Vaizdai panašūs į tuos, kuriuos randame S. Moravskio kūrinyje *Szlachta-bracia* („Broliai bajorai“)¹²⁵. Tik E. Tiškevičiaus pasakojimas dar daugiau fotografiškas, dar daugiau prisodrintas detalių. Tas pat pasakytina ir apie bažnyčioms „artimą“ vienuolynų temą. Nors tradiciškai piešia bernardino kvestoriaus portretą, negaili plunksnos ir kitiems vienuolynų gyventojams: provincijolui, bibliotekininkui, kustodui. Fiksuoja tiek vienuolyno eksterjerą, tiek interjerą. Rašo ir apie vienuolių buitį. Provincijolo celės aprašymas primena bažnyčios vizitacijos dokumentą:

Dviejuose skliautuotomis lubomis kėnių pribarstytuose jo kambarėliuose, šiltuose ir jaukiuose, papuoštuose Pijaus VII ir vyskupo Civinskio [t. y. vyskupo Jono Civinskio (Jan Civiński, 1772–1846). – R. G.] portretais bei keliais paveikslais iš Bažnyčios istorijos, buvo tikra bernardiniška tvarka. Lova su patalais ir keturiomis pagalvėmis, kelios dešimtys knygų ant palangės, priestvaninis klavikordėlis su juodo kaulo klaviatūra, sienoje – spintelė su indais ir degtinyte, žaliu popieriumi apklijuotame narvelyje – sniegena ir lakštingala, ant lango – moterų vienuolių padarytos popierinės gėlės, o kvapas nenusakomas – kaip kad paprastai nevėdintoje kunigo troboje. Kvepėjo kamparu, actu, kėniais, cigarais, vynu, o nuo šalia krosnies sudėtų malkų – ir drėgna beržo žieve¹²⁶.

¹²³ Ten pat, p. 19.

¹²⁴ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego życia na Litwie: Pan Choroszczca*, p. 10–11; [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego życia na Litwie: Druga żona*, p. 16–21, 91; E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego życia na Litwie*, ser. 2, p. 53–54.

¹²⁵ Šio leidinio metriką žr. p. 253, 89 išnašoje.

¹²⁶ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego życia na Litwie*, ser. 2, p. 51–52.

¹¹⁶ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego życia na Litwie*, ser. 2, p. 14–15.

¹¹⁷ Ten pat, p. 15–18; E. Tyszkiewicz, *Fryderyk Bachström. Ustęp z życia księcia Hieronima Floriana Radziwiłła*, Wilno, w Drukarni A. Syrki, 1864, p. 25–27; E. Tyszkiewicz, *Nasze strony. Obrazek litewski*, p. 16–18.

¹¹⁸ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego życia na Litwie: Druga żona*, p. 53.

¹¹⁹ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego życia na Litwie*, ser. 2, p. 18.

¹²⁰ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego życia na Litwie: Pan Choroszczca*, p. 71–72.

¹²¹ Ten pat, p. 73.

¹²² E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego życia na Litwie*, ser. 2, p. 18–19.

Toks dėmesys kaip tik šiam visuomenės sluoksniui nebuvo atsitiktinis – jau iš K. Tiškevičiaus ištarmių žinome, kad vienuoliai, ypač kvestoriai, buvo priskirti nueinančiųjų nuo istorijos scenos herojų kategorijai. Tokie nuogaštavimai nebuvo iš piršto laužti, ypač po 1832 m., 1841 m. ir 1842 m. įsakų.

Taigi E. Tiškevičius – ne tik dagerotipininkas, bet ir *keliaujantis* dagerotipininkas, fiksuojantis kelionėje matytus vaizdus ir sutiktus žmones. Puikių detalių prisodrintos jo kelionių į užsienį apybraižos – ne tik garsioji švediškoji, bet ir prūsiskoji – į Varmiją¹²⁷. Tačiau įdomiausios – lietuviškos, turinčios labai aiškias trajektorijas, du labai ryškius punktus, iš kurių pradinis – dvaras, o galutinis – miestas. Šiuo atveju – Vilnius. Todėl keliaujant šiuo maršrutu nuotraukų albume atsiranda ir dvarai, ir miesteliai, ir vienuolynai, ir užieigos namai. Kartais dėmesio pelno ir gamtos peizažas. Taigi kažkas labai panašus į E. Tiškevičiaus brolio Konstantino kelionę Nerimi – nuo ištakų iki žiočių, taip pat į kelionės krepšį renkant praeities paminklus ir nūdienos raritetus.

Sakiau, kad E. Tiškevičiaus ir miesto, juolab E. Tiškevičiaus ir Vilniaus santykis sudėtingas. Jausmai šiam miestui buvo sumišę. Nes Vilnius susijęs ne tik su džiaugsmingais E. Tiškevičiaus prisiminimais. Šiokio tokio atgrasumo Vilniui negalime nepastebėti ir jo laiškuose bičiuliui ir kolegai Adomui Honorijui Kirkorui (Adam Honory Kirkor, 1818–1886)¹²⁸. Jau vėliau E. Tiškevičius save apibūdins kaip žmogų, kuriam teko tragiška lemtis gyventi ilgiau už savo idėją (*...gdy Bóg rozkazał mnie przeżyć własny cel życia*)¹²⁹. Vilnius buvo miestas, kuriame ta idėja, „tasai bastionas, kuris saugojo nuo šiaurės vėtrų mūsų kalbą ir brangią praeitį“, ne tik gimė, bet ir buvo sunaikinta – nors gynė ją iš paskutiniųjų (*... gdy w Wilnie ten narożny bastion, strzegący od wiatrów północnych nasz język i drogą przeszłość, broniony przeze mnie do ostatka, upadł i runął zewsząd*

¹²⁷ Eust. hr. T... [E. Tyszkiewicz], *Wycieczka do Warmii, Jana Jaworskiego Kalendarz Illustrowany na rok 1872, który jest rokiem przestępnym mającym dni 366*, Warszawa, nakładem i drukiem Wydawcy, p. 97–105. Šio kūrinio juodraštinį variantą žr. Eust. Hr. T. [E. Tyszkiewicz], *Wycieczka do Warmii w 1864. r.*, [be datos], LMAVB RS, f. 9, b. 1420, l. 11–12r. Taip pat pgl.: [E. Tyszkiewicz], [Wycieczka do Warmii], LMAVB RS, f. 31, b. 1359, l. 13v.

¹²⁸ [E. Tiškevičiaus laiškas iš Antonopolio, Carskoje Selo, Druskininkų, Chatynkos, Karlsbado (Karlovi Varų), Kemerių, Krokuvos, Lahoisko, Teplicės, Vilniaus ir Sankt Peterburgo A. H. Kirkorui į Vilnių], 1852–1867, LVIA, f. 1135, ap. 11, b. 14, l. 443r–460v, 463r–494r, 496r–587r, 589r–595r, 600r–600v, 602r, 604r–609v, 610r–610v, 613r–615v, 617r–621r.

¹²⁹ [E. Tiškevičiaus laiškas iš Biržų J. Bartoševičiui į Varšuvą], 1867–03–08, LMAVB RS, f. 31, b. 1082, l. 3r.

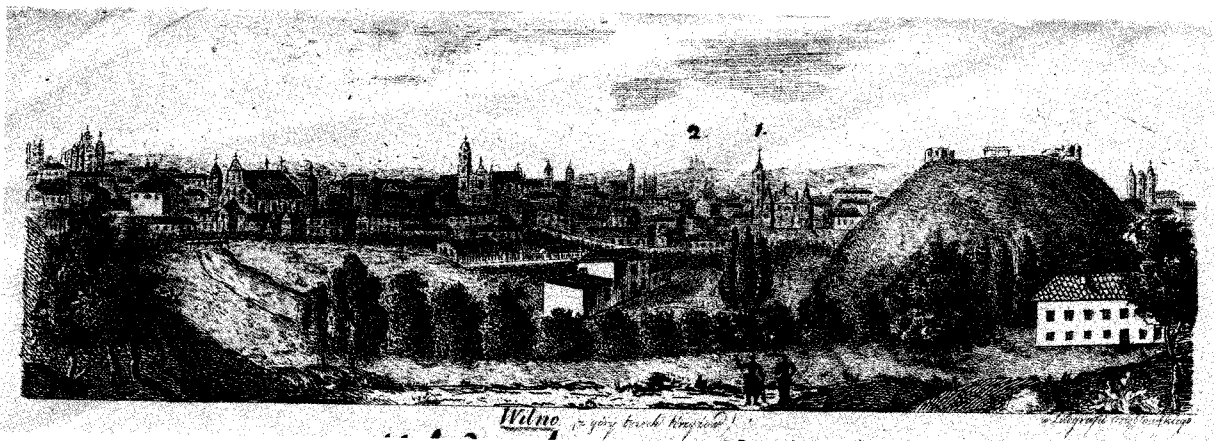
Vienuoliai bernardinai. Dail. Artūras Bartelis. E. Tiškevičiaus knygos *Obrazy domowego życia na Litwie* („Vaizdai iš namyknės gyvenimo Lietuvoje“, Varšuva, 1865, p. 148–149) iliustracija. LMAVB, sign. 5273062

minami podsadzony)¹³⁰. Tokia nuoliūda alsuoja ir 1864 m. išspausdinta (cenzūros leidimas spaudai duotas 1863 m. lapkričio 18 d.) apybraiža *Fryderyk Bachström*, prasidedanti puikia scena: patogiamė krėslė įsitaisęs E. Tiškevičius pro langą stebi Pilies gatvę skubančius praeivius¹³¹. Bet tą kartą pro šalį einančių žmonių nefotografuos – mintimis nugrims į senesnius laikus. Vilniečių portretai atsiras po poros metų – puikioje apybraižoje *Horodyszczce* („Horodiščė“). Nors šiame kūrinyje galima rasti daug išorinio panašumo su E. W. Bogusławskio knyga *Dagerotypy Warszawy. Romans obyczajowy*, tačiau pati medžiaga – unikali. Nėra ir ano apybraižoje *Fryderyk Bachström* fiksuoto liūdesio. E. Tiškevičius „tarsi grįžta į save“. Šis 1865-aisiais (sic!), lemtingais E. Tiškevičiaus biografijos metais, išspausdintas kūriny (cenzūros leidimas spaudai duotas 1864 m. rugsėjo 29 (spalio 11) d.) – tarsi akibrokštas posukiliminio Vilniaus atmosferai. Personažai trykšta kažkokia ypatinga energija – tarytum būtų net ne fotografuoti, o filmuoti. E. Tiškevičius su malonumu, „kaip kokiamė šešėlių teatre“ (*jak w cieniach chińskich*), stebi gatvę slenkančias vilniečių figūras, kitaip tariant, „įprastą Vilniaus gatvių judėjimą“:

Čia supirkėjos prekiauja ir rėkia – ir kiekviena kitu balsu. Ten vargšė moteriškė – stora ir raudona, apsidariusi įvairiaspalvių lopų skarmalais, jau pusiau išganyta, su puodeliu rankoje stenėdama dūlina prie bažnyčios, kad ten išsėdėtų

¹³⁰ Ten pat.

¹³¹ E. Tyszkiewicz, *Fryderyk Bachström. Ustęp z życia księcia Hieronima Floriana Radziwiłła*, p. [3]–4.

Vilniaus panorama nuo Trijų Kryžių kalno. Juozapo Ozemblausko litografijos spaustuvė. Vilnius, 1835. LNM, IMik 376

visas pamaldas – kaip kokia šieno kupeta. Čia žydai į sandorines muges [na kontrakty] suvažiavusius žmones ragina pirkti kepures, kalendorius, lietsargius. Ten valstiečiai, pro šalį važiuodami su malkomis, šluotomis, kėniais ar anglių pintinėmis, nusivožia kepures ir kryžiaus ženklui atiduoda pagarbą stebuklingajam Dievo Motinos paveikslui. Moterys su vaikais ir pamaldūs žmonės skuba į rytines pamaldas pas basuosius karmelitus [t. y. į Šv. Teresės bažnyčią. – R. G.], dešinėje varpelis kviečia į Aušros Vartus, o priešais savo langus skaitau užrašą didžiulėmis raidėmis: *Skład Album[u] Wileńskiego* [„Vilniaus albumo sandėlis“. – R. G.]. Visa tai taip sava, visa tai taip mums pažįstama nuo lopšio. Ir kaipgi tai gali nekelti malonių jausmų kiekvieno garbingo lietuvio širdyje? [Jakże więc to nie ma wywierać miłego wrażenia na sercu każdego poczwiego Litwina?]¹³²

Arba toks Vilniaus kasdienos vaizdelis – su E. Tiškevičiaus mėgstamu kulinariniu atspalviu:

Štai žiūrėk, kaip tas iš turgaus su pintine rankoje grįžtantis virėjas išduoda šeimos paslaptis. Iš jo pintinės nesunku nuspėti, kad pietums bus šaltibarščiai, šparagai ir veršienos kepsnys su žaliomis salotomis. Geri tai produktai, bet matau, kad ant veršienos guli užantspauduotas laiškėlis – vadinasi, tarnauja namuose, kur yra ponias arba panelė! Ak! Tie mūsų virėjai – geriausi miesto paštininkai!¹³³

„Fotografuoja“ ne tik Vilniaus elgetas¹³⁴, žydus ir tarnus. Rasime ir Vilniaus aktorius, ir kunigo, ir zakristijono, ir ateisto, ir poeto, ir įsimylėjęlio, ir liokajaus, ir buvusios operos dainininkės, ir prostitutės portretinius škičius. Skaitysime ir apie miesto muges, ir apie kitas miesto pramogas – kad ir garsiuosius

Vilniaus maskaradus, kaip kad būdinga E. Tiškevičiaus manierai, – su visa jų dienotvarkė ir net šokių pavadinimais¹³⁵. Rasime ir literatūrinį Vilniaus saloną – taip pat su tik jam būdingu ritualu. Bet yra ne tik socialinis ir kultūrinis miesto portretas, suminėti ir sakraliniai atributai: „Botanikos sodas – ta tikrai žavi nuošalė“, „krištolinė Vilnios tėkmė“, „tos savo aukščiu imponuojančios kalvos“, „tie Jogailaičių pilies griuvėsiai“¹³⁶. Kaip ant delno visas tų laikų Vilnius – miestas, kuris, pasak E. Tiškevičiaus, „mūsų nelaimėi, išaugo iš mažo miesto, bet neužaugo iki didelio“ (*co na naszą biedę wyszło z małego, a nie doszło do wielkiego miasta*)¹³⁷. Bet labai akivaizdu ir kita – ir čia vėl prabyla istorikas – E. Tiškevičiui įdomesnė ne jo laikų šiandiena, o anas, jau praėjęs, laikas. Stebėdamas gatve skubantį žydą, po pažastimi pasibrukusį kažkokio seno magnato portretą, ištikimajam savo pašnekovui ponui Mikalojui prisipažįsta esąs anų laikų garbintojas:

Savo svajose, pone Mikalojau, man kartais atrodo, kad gyvenu anoje epochoje, kad bendrauju su mūsų proseniais ir pažįstu jų namykščio gyvenimo paslaptis. Tarytum matčiau juos ir gyvenčiau jų gyvenimą – kartu su jais dalyvačiau pobūviuose, seimeliuose, pamaldose, stebėčiau jų keistenybes, dorybes ir geraširdį garbingumą, trumpai tariant, visa tai, kuo buvo galima apibūdinti mūsų sentėvius¹³⁸.

Dar po poros metų idealaus bajoro savybes nusakys per Pono Teisėjo portretą – „gerbė praeitį, kantriai

¹³² E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, p. 9–10.

¹³³ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Horodyszczce, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, [ser. 1], p. 148.

¹³⁴ Ten pat, p. 134.

¹³⁵ Ten pat, p. 153.

kentėjo visas gyvenimo negandas, buvo vaišingas ir visada geros nuotaikos“ (*Szanował przeszłość, znośił cierpliwie wszystkie przeciwności życia, gościnnie i zawsze wesołego humoru*)¹³⁹. Šioje lakoniškoje ištarmėje galima rasti ne tik paaiškinimą, kodėl E. Tiškevičiaus kūryboje tokia ženkli kaimo viršenybė prieš miestą, bet ir autobiografinį momentą. Šios trys maksimos – gerbti praeitį, iškentėti gyvenimo sunkumus ir bet kokiomis aplinkybėmis išlaikyti dvasios ramybę – puikiai apibūdina ir patį E. Tiškevičių.

„Savęs rašymas“

Dėl dokumentinio prado apybraiža leidžia ne tik detalai fiksuoti aplinką, bet ir autentiškiau atskleisti pačiam autoriui. Šio žanro kūriniuose galima kalbėti pirmuoju asmeniu ir pačiam „dalyvauti istorijoje“. Greta išgalvotų herojų leidžiama „pasikviesti“ ir tikrus. Čia neturiu omenyje tokių vadovėlinių asmenybių kaip T. Kosciūška, Napoleonas I ar vieno populiariausių E. Tiškevičiaus kūrinių herojų – Stanislovo Augusto (rašyti apie paskutinį karalių buvo tiesiog madinga), bet E. Tiškevičiaus amžininkus ir bičiulius. Jau ne kartą sakiau, kad „pirmauja“ M. Malinovskis. Su juo paprastai ir „gavenduoja“ E. Tiškevičius – prie židinio, prie arbatos puodelio ar lietuviško midaus stiklelio. Žinoma, visada šnekučiuojasi tik apie istoriją. Bet E. Tiškevičiaus grožinėje kūryboje rasime ir kitus „Vilniaus vardus“ – mokytojo ir gido Dionizo Jakutavičiaus, žodynų autoriaus ir garsių pramogos namų savininko Stanislovo Miulerio, poetų V. Sirokmlės, Antano Eduardo Odineco ir Jacinto Krištalėvičiaus, leidėjo A. Zavadzko, dailininko Bronislovo Zaleskio, garsiojo Gardino gubernatoriaus ir šaltinių leidėjo Piotro Semionovo ir, žinoma, A. H. Kirkoro. Tačiau įdomiausias čia – pats E. Tiškevičius.

Kokį pats save fiksuoja? Ogi lengvai bendraujantį, smalsų, puikų stebėtoją ir mokantį klausytis kitų – iš čia ir įspūdingi „praeties vaizdai“. Kuklų, neafišuojantį kilmės ir titulo, labiausiai vertinantį paprastumą ir nuoširdumą, ypač jeigu tai žymūs politikos ir mokslo vardai – daug tokių ištarmių randame kelionės į Skandinaviją apybraižoje. Reiklų sau pačiam, nes kūrėjas turi būti ir harmoninga, moraliai stipri asmenybė – blogasis tokio kūrėjo pavyzdys aprašytas apybraižoje „Wincenty Marewicz“¹⁴⁰. Sąmojingą – tam įrodymas net ir eilėraščiai.

¹³⁹ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, p. 26.

¹⁴⁰ Šią apybraižą labai gerai įvertino ir E. Tiškevičiaus bičiuliai literatai. Dėkojo ne tik už „naują medžiagą mūsų papročių istorijai“, bet ir už puikiai

Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios zakristijonas Jankovskis. Dail. Kanutas Ruseckas. E. Tiškevičiaus knygos *Obrazy domowego pożycia na Litwie* („Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje“, ser. 2, Krokva, 1867, p. 10–11) iliustracija. LMAVB, sign. 47556

Branginantį bičiulystę – apie tai daugiau nei iškalbinau byloja prierašumas M. Malinovskui ir V. Korotinskiui. Jautrų aplinkai – bene geriausiai tai atspindi puikus gamtos aprašymai. Atlaidų tarnams – buities reikalus visiškai patiki liokajui Pranciškui. Mylintį vaikų – žavus epizodas apie draugystę su vokiečių berniuku plaukiant laivu iš Kopenhagos į Stokholmą. Skeptiškai žvelgiantį į dailiąją lytį, ypač emancipuojamą jos pusę – bet apie tai rašiau. Iš pramogų labiausiai vertinantį teatrą – tam įrodymas ne tik apybraiža „Wincenty Marewicz“, bet ir kelionės į Švediją aprašymas. Išrankų valgiams ir gėrimams – tokių pavyzdžių daugiau nei apstu. E. Tiškevičiaus beletristikoje pasigedau tik užuominos į jo amžininkų tekstuose taip ryškiai fiksuotą pomėgį lankytis kavinėse

plunksna nutapytą V. Marevičiaus portretą. Žr. [K. Buinickio laiškas iš Luknos E. Tiškevičiui į Biržus], 1870-06-03, LMAVB RS, f. 31, b. 1131, l. 1r–2v. K. Buinickis rašė: „kaip bitelė, kuri kiekvienoje gėlėje geba rasti nors kruopelytę medaus, taip ir Grafas apie tą Originalą sugebėjai pasakyti kai ką tikrai įdomaus“ (ten pat, l. 2r).

ir cukrainėse¹⁴¹. Priešingai nei pakelės smuklės, šios miesto įstaigos taip ir liko neaprašytos. Galbūt todėl, kad ne visada viešagėis šiose įstaigose palikdavo tik malonius prisiminimus¹⁴².

Ši „nerimta“ kūryba rodo ir dar kai ką, ko nerasime „rimtuosiuose“ E. Tiškevičiaus darbuose, – nuotaikas ir jausmus. Nėra duomenų, kad rašė dienoraštį, bet tikriausiai rašė – tai buvo anuometinės bajoro kasdienos – tiek vyrų, tiek moterų – dalis. Tačiau kai kurios E. Tiškevičiaus beletristikos digresijos labai dienoraštinės – galbūt netgi atkartotos iš šios privačios raštijos. Kad ir tokia apybraižoje „Jagódka“ fiksuota ištarmė:

Prašote, broliai lietuviai, kad papasakočiau ką nors nauja? Aš, kuris ramioje nuošalėje netgi nori užmiršti, kad kadaise buvo didesnio pasaulio šurmulyje? Reikalaujate prisiminimų iš žmogaus, kuris jau norėtų neturėti jokių? Kuris pernelyg ilgai gyvendamas priekaištuoja tik savo likimui, atėmusiam jam laimę, bet neatėmusiam ir atminties? Kuris šiandien jau užgesusiomis akimis ir tais keliais pražilusiais plaukais, netgi negalinčiais uždengti širdgėlos prislėgtos kaktos, spindi kaip koks antkapis ant savo paties kapo? Liūdna man ir dažnai verkti norisi, kai mintys nubėga į praeitį, kai prisimenu tuos žmones, kuriuos taip širdingai mylėjau, tas vietas, kadaise tokias nuo žmonių tirštas ir gyvas, o dabar tylias ir niūrias¹⁴³.

Norom nenorom šias nuotaikas lygini su dar autentiškesne medžiaga, nes rašyta įteigta ne sau, tai labai artimiems bičiuliams, – eilėraščiui „Do Kanarka“ („Kanarėlei“). Šios vėlyvą 1863 m. rudenį Vilniuje sukurtos eilės išliko tarp E. Tiškevičiaus laišku A. H. Kirkorui:

Jak mnie z tobą Kanarku porównały nieba,
Mamy wszystko co tylko życia potrzeba.
Jedna nas łączy dola: zawsze smutni, budni,
Zawsze odosobnieni, zawsze sami jedni.

Świat cierpień naszych nigdy odgadnąć nie zdoła,
Nic z ust naszych na losy skargi nie wywoła,
Jednak oba w ukryciu tęsknimy tajemnie,
Lecz ty, o, tyś daleko szczęśliwszy ode mnie.

¹⁴¹ G. Puzynina z Güntherów, *W Wilnie i w dworach litewskich. Pamiętnik z lat 1815–1843*, z 18 ilustracjami i 27 winjetami, wydali A. Czartkowski i H. Mościcki, Wilno, nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, [1928], p. 268; H. Korwin-Milewski, *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925)*, Poznań: Jan Jachowski, Księgarnia Uniwersytecka, 1930, p. 62–63.

¹⁴² M. Malinovskis laiške dukrai rašo apie nutikimą Vilniaus bajorų klubo restorane: kažkoks ponas Jonas, netekęs kantrybės, kad garsonas niekaip neatneša jo užsakymo patiekalo, ėmė taip energingai skambinti varpeliu, jog nutrūko rankenėlė, o pats varpelis visa jėga įkrito į ten pietavusio E. Tiškevičiaus sultinio puodelį. „Indas, – pasakojo M. Malinovskis, – sudužo į tūkstą šukių, o karštas sultinys nuplikė Tiškevičiui rankas ir kojas. Lengva įsivaizduoti, kaip Tiškevičius jam buvo dėkingas už tą netikėtą maudynę.“ Žr. [M. Malinovskio laiškas [iš Vilniaus] E. Malinovskytei-Malinovskienei], [be datos], VUB RS, f. 9, b. 37, l. 42v.

¹⁴³ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Jagódka, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, p. [77].

Tyś widział rękę człeka, co ci żywność niosła;
Ja z niczego, ty z śpiewu masz cudne zalety,
Ty nie możesz znać ludzi, ja ich znam niestety,

Powiedź, luby Kanarku, co tak nuczisz mile,
Gdy te co z tobą pędzisz pustelnicze chwile,
Nam samym tylko znośne, los zerwie żądany,
Czyż nie będziem szczęśliwsi, mój ptaszku Kochany?¹⁴⁴

Vertimas

Sulygino abu mus, kanarėle, dangūs,
Nūn turim tai, ko reikia, išgyvent pakanka.
Ir lemtį mums vienodą liūdnąją paskyrę:
Mes visad vieniši, mes visad atsiskyrę.

Ir neįspės pasaulis, ką jaučiam mes abudu,
Ir skausmo balso niekas neišgirs, nė skundo.
Tik vienuoj kentėsim lemtį mes tolesnę,
Bet, miela, už mane tu daugkart laimingesnė.

Žmogus tau tiesia ranką, lesalo atnešęs,
Man – niekas. Tavo giesmės taip malonios ausiai,
Žmonių tu nepažįsti, aš, deja, puikiausiai...

Sakyk man, kanarėle, išgiedoki meiliai:
Kai tą vienatvės laiką, ką pakenčiam gailiai,
Likimas sustabdys ir baigs mums skirtą kelią,
Laimingesni gal būsim, mylima paukšte!¹⁴⁵

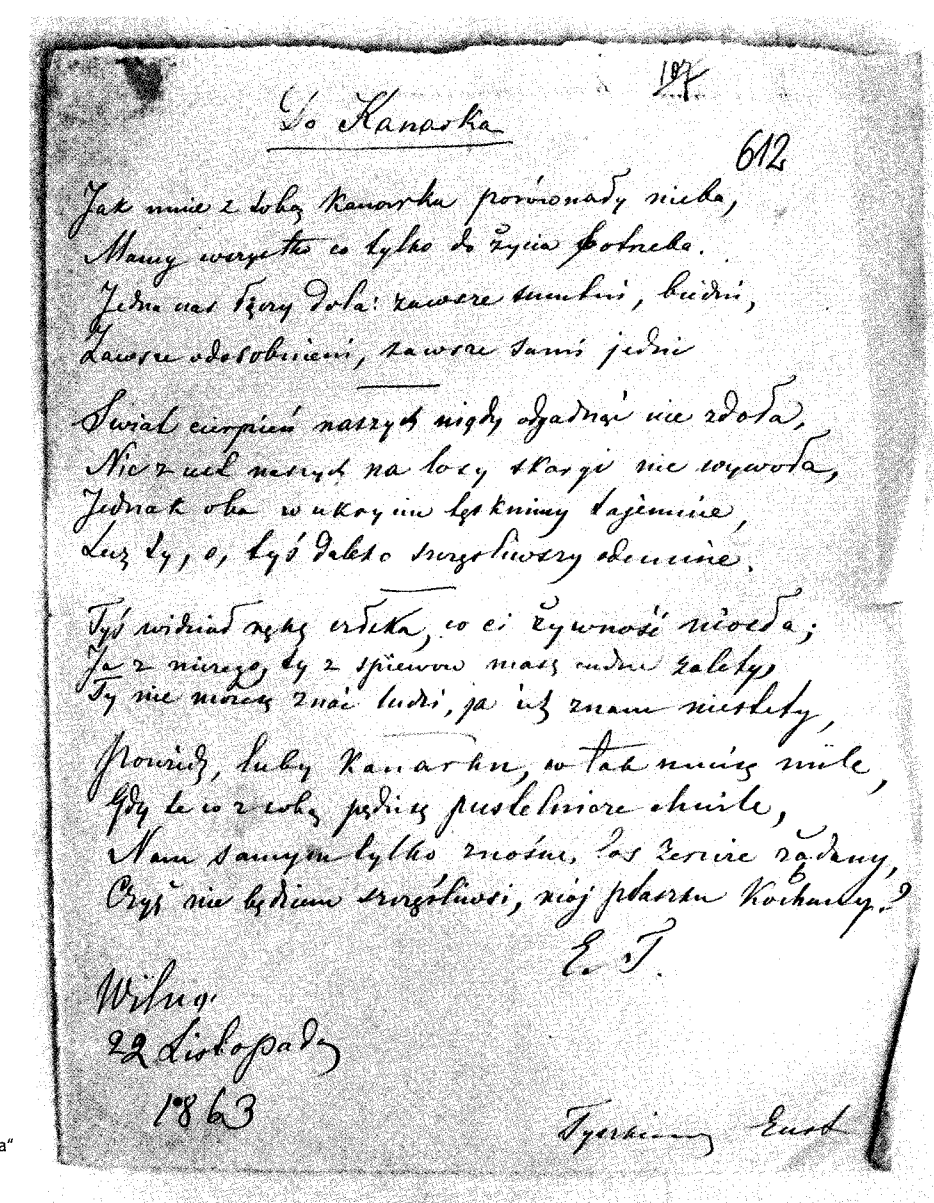
Apybraižoje Fryderyk Bachström rašys, kad priversitinė vienatvė savaip gydė – pasitraukimas iš didžiojo pasaulio atnešė dvasios ramybę (*prawdziwy spokój duszy mojej powróciło*)¹⁴⁶. O kūryba tapo terapija. Gyvenimas vėl įgavo spalvų – šias paskutinių gyvenimo dienų būsenas labai gerai perteikia ir nedidukas 1870 m. Astravo dvare rašytas kūrinių *Ślup nowożeńców* („Naujavedžių stulpas“)¹⁴⁷. Galbūt kaip tik todėl po VSM reorganizacijos ir VLAK uždarymo sukūrė dar tris dešimtis kūrinių: monografijų, šaltinių publikacijų, apybraižų, apsakymų, eilėraščių. Kūryba gimsta vienatvėje. E. Tiškevičius vienumą buvo pamėgęs jau anksčiau – tokių užuominų randame net ir kelionės į Skandinaviją aprašyme. Tačiau buvo bajoras, maža to, aristokratas, kurio gyvenime bendravimas (*życie towarzyskie*) užėmė svarbią vietą. Geriausiai jautėsi tada, kai galėjo derinti ir viena, ir kita:

¹⁴⁴ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Do Kanarka*, Vilnius, 1863-11-22, LVIA, f. 1135, ap. 11, b. 14, l. 612r. Kitoje šio lapo pusėje E. Tiškevičiaus ranka užrašyta: „Maurycemu Krupowiczowi“ („Maurikijui Krupavičiui“), tačiau vėliau šie žodžiai išbraukti. Žr. ten pat, l. 612v. Panašia nuotaika rašytas ir eilėraštis „Trzy chwile“ („Trys akimirkos“). Žr. [E. Tyszkiewicz], *Trzy chwile*, [be datos], LMAVB RS, f. 18, b. 189/14, l. 35r.

¹⁴⁵ Vertė R. Koženiauskienė.

¹⁴⁶ E. Tyszkiewicz, *Fryderyk Bachström. Ustęp z życia księcia Hieronima Florjana Radziwiłła*, p. [3].

¹⁴⁷ Leidinio metriką žr. šio leidinio p. 251, 74 išnašoje.

E. Tiškevičiaus eilėraštis „Do Kanarka“ („Kanarėlei“), Vilnius, 1863-11-22. LVIA, f. 1135, ap. 11, b. 14, l. 612r

Taip ir aš, visada laiką leisdamas vienatvėje ir monotoniškoje, niekada neturėjęs savo šeimos, mėgau gyvenimą dvare [*lubilem zagrodę domową*], bet ilgėjausi ir draugijos, nes tai įgimta kiekvienam sutvėrimui, o ką jau kalbėti apie žmogų, kuriam apvaizda leido jausti, mąstyti ir kalbėti¹⁴⁸.

Kita vertus, buvo ypatingas bajoras ir ypatingas aristokratas. Nes pašauktas mokslui ir kūrybai. Priklausė specifiniam intelektines aspiracijas puoselėjusių kilminių bajorų žemvaldžių sluoksniui. Tokiu provincijos intelektualu galima vadinti ir jo tėvą, ir jo brolių. Intelektines aspiracijas puoselėjo ir dvarų savininkai

¹⁴⁸ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Przypomnienie, Obrazy domowego pożycia na Litwie*, ser. 2, p. 9.

M. Balinskis, T. Narbutas, I. Chodzka, S. Moravskis. Dvaruose buvo sukurti svarbiausi jų darbai. Minėjau, kad ir pagrindiniai E. Tiškevičiaus kūriniai parašyti ne mieste. Šie provincijos literatai sudarė specifines intelektines salas. Dauguma jų natūraliai tapo VSM ir VLAK nariais. To meto beletristikoje, daugiausia jų pačių ir rašytoje, atsiranda savitas tipažas – provincijos literatas. Paprastai tai gana komiškas personažas. Saviironija – neatskiriama tos kartos kūrybos bruožas. E. Tiškevičius apie parapijos poetą taip pat rašė pašaipiai. Tačiau pačioje gyvenimo pabaigoje jo kūryboje atsiranda dar vienas

šios rūšies keistuolis – Karolis Holdzejevskis¹⁴⁹. Tik šį kartą – jokios ironijos. Apie savo herojų rašo tik pagarbiai. K. Holdzejevskis – neišgalvota asmenybė: iš Palenkės kilęs bajoras, smulkių dvarininkų sūnus, pijorų mokyklos Ščiutine auklėtinis, gyvenimą paskyręs gubernierio darbui turtingose Livonijos šeimoje, o senatvėje tapęs rezidentu viename iš Mogiliavo gubernijos dvarų. Faktus apie K. Holdzejevskį E. Tiškevičius pradeda rinkti dar Biržuose ir ilgainiui jo portretą rekonstruoja su visa archeologui ir muziejininkui būdinga atida¹⁵⁰. Taip karštai šio darbo imasi dėl paprastos priežasties – rašydamas apie šį herojų kartu rašė ir apie save. Nes K. Holdzejevskis nebuvo tik gubernieris ir tik rezidentas – šią nepaprastais gabumais ir puikia atmintimi apdovanotą asmenybę buvo užvaldžiusi aistra mokslui, apskritai intelektualiam darbui. Pasak E. Tiškevičiaus, priklausė žmonių kategorijai, kurie

[...] mokėsi visą gyvenimą, kurie jautė trauką bibliotekoms ir mokslo žmonėms, kurie fanatiškai atsidavę kartą pasirinktam objektui jam skirdavo visą savo gyvenimą, kruopščiai ir kantriai dirbdami patys ir atkakliai mokydami kitus, aistringai mylėdami mokslą save paversdavo auka, atsisakydami vedybinių saitų, o už užsidirbtus pinigus pirkdavo knygas, iš kurių semdavosi naujo peno savo protiniam darbui [uczyli się przez całe życie, Ignęli do bibliotek i ludzi uczonych; oddani do fanatyzmu raz obranemu przedmiotowi, żywot swój poświęcali wśród benedyktyńskiej pracy i wytrwałości nauczania drugich, i przez namiętne zamiłowanie nauki robili z siebie ofiarę, wyrzekając się związków małżeńskich, a zapracowane wynagrodzenie pieniężne obracali na kupno książek, z których nowe zasiłki umysłowego życia czerpali]¹⁵¹.

Intelektinį darbą šie provincijos šviesuliai dirbo ne dėl pinigų, ne dėl šlovės, bet dėl paties mokslo arba dar tiksliau – dėl juos užvaldžiusios aistros mokslui: „[...] visi vadino juos originalais, keistuoliais; dažniausiai nesirūpinantiems savo išvaizda ir dažnai susimąščiusiems jiems buvo sunku pritapti prie linksmos draugijos ir laimingausi būdavo tada, kai savo nuošalėje galėjo bendrauti su savo mintimis, knygomis ir savo sukauptų žinių turtais“¹⁵². Tad tai ir E. Tiškevičiaus, tada rezidento Biržų Astrave, pojūčiai – vienišo, atsidavusio tik mokslui ir literatūrai. Tikriausiai labai panašūs į kito rezidento – Simono

Daukanto – jausenas. Turiu rimto pagrindo teigti, kad portretinė apybraiža „Karol Holdziejewski“ – tai paskutinis spausdintas E. Tiškevičiaus kūrinys¹⁵³.

Apibendrinimas

Praeitį reikia rekonstruoti, fiksuoti ir saugoti visomis įmanomomis priemonėmis – tokia svarbiausia E. Tiškevičiaus aksioma. Grožinė literatūra – viena iš tokių priemonių. Ypač apybraižos žanras, ne tik deklaruojantis pagarbą autentiškam vaizdui ir detalei, bet ir duodantis unikalią galimybę įamžinti tuos žmonių gyvensenos aspektus, kurie kitomis priemonėmis neužfiksuojami, – kalbėseną, mąstyseną, elgseną, jauseną. Todėl beletristinė kūryba ne tik atliepė pusiau menininko – pusiau istoriko aspiracijas, bet ir labai derėjo prie kitų svarbių E. Tiškevičiaus veiklos sričių. Tačiau iki šiol ši kūryba buvo anapus tyrimų ribų. Įtakos tam turėjo ne viena aplinkybė. Pirmiausia – dar pirmųjų biografų, o tiksliau – paties E. Tiškevičiaus, suformuotas požiūris, kad tai buvo nerimta rimto asmens pramoga. Literatūros tyrėjus trikdė E. Tiškevičiaus kaip archeologo, istoriko, kolekcininko ir muziejininko įvaizdis. Savo ruožtu istorikams akivaizdžiai rūpėjo „rimtosios“ šios asmenybės veiklos sferos. Juolab ne vieną dešimtmetį mieliau žiūrėta į liaudies, o ne į bajorijos papročių tyrimus. Tačiau „kalčiausia“ buvo nuostata, kad beletristika nėra ir negali būti „normaliu“ istorijos šaltiniu. Ir tik pastaruoju metu randasi požiūris, kad ir ji pajėgi suteikti patikimą informaciją apie realaus pasaulio struktūras. Ir kad jos žvilgsnis į savo epochą gali būti net ir platesnis. Kitaip tariant, grįžtama prie to, ką jau prieš pusantro šimto metų teigė pats E. Tiškevičius – kad praeitį galima pažinti ir taip. Savo ruožtu pridurčiau – ypač per tokią literatūrą, kokią rašė ši daugybė talentų apdovanota asmenybė, kurią savo ruožtu taip pat galima pažinti ir per literatūrą. Su abipuse nauda tiek Eustachijui Tiškevičiui, tiek ir mūsų XIX a. literatūrai.

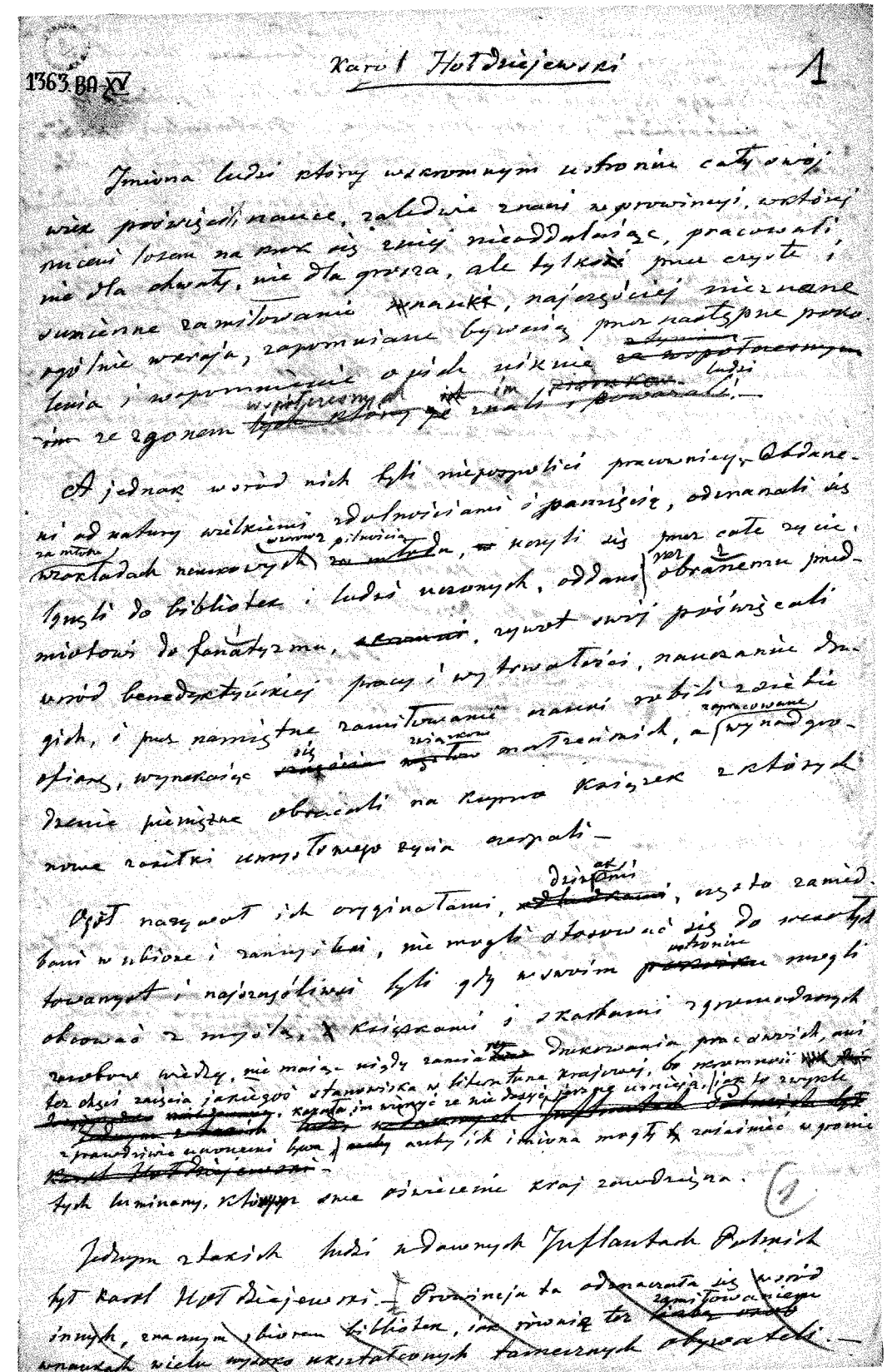
¹⁴⁹ Kūrinio metriką žr. šio leidinio p. 255, 102 išnašoje. Juodraštinį šio rašinio variantą žr. [E. Tyszkiewicz], Karol Holdziejewski, 1872, LMAVB RS, f. 31, b. 1363, l. 1r–3v.

¹⁵⁰ [K. Buinickio laiškas iš Luknos E. Tiškevičiui į Biržus], 1871-10-28, LMAVB RS, f. 31, b. 1363, l. 5r–6v; [M. Reuto laiškas iš Livonijos Kameneco E. Tiškevičiui į Biržus], 1871-04-02, ten pat, l. 8r–9v.

¹⁵¹ E. Tyszkiewicz, Karol Holdziejewski, p. 307.

¹⁵² Ten pat.

¹⁵³ Ši E. Tiškevičiaus publikacija buvo išspausdinta trečiajame 1873 m. žurnalo Biblioteka Warszawska tome, o jau kitame randame redakcijos pranešimą apie jo mirtį. Žr. Dnia 25 sierpnia r. b. (1873) w Wilnie zakończył życie Eustachy hr. Tyszkiewicz..., Biblioteka Warszawska, 1873, t. 4, p. 176.

E. Tiškevičiaus apybraižos „Karol Holdziejewski“ („Karolis Holdzejevskis“, 1872) juodraščio fragmentas. LMAVB RS, f. 31, b. 1363, l. 1r

Neofitas Adomas Majeuskis. Dail. Artūras Bartelis (?). E. Tiškevičiaus knygos *Obrazy domowego pożycia na Litwie* („Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje“, Varšuva, 1865, p. 178–179) iliustracija. LMAVB, sign. 5273062

Eustachy Tyszkiewicz as a Fiction Writer

SUMMARY

Eustachy Tyszkiewicz was known above all as an archaeologist, historian, collector and museologist. It is only very seldom that another one of his passions – creative writing – is mentioned in historiography, and even in those cases it is mainly presented as a marginal phenomenon and second-rate intellectual pastime. In the meantime, Tyszkiewicz's legacy in the field of literature is quite large: he wrote short stories, sketches (genre, travel, portrait), and obituaries. These works were published both in periodical publications and as separate booklets, and would often go through several editions. Tyszkiewicz's poetry, which remained in manuscripts, can be mentioned as his special and so far little explored literary hobby. Thus, fiction occupied quite an important place in his creative biography. Moreover, Tyszkiewicz made his debut in the press as a writer rather than an archaeologist, with a portrait sketch *Obrazy domowego pożycia na Litwie: Pan Choroszcza* (“Views of Domestic Life in Lithuania: Mister Choroszcza”) published by Józef Zawadzki's printing house in Vilnius in 1842. This booklet, which has already become a bibliographical rarity, appeared several months earlier than his famous archaeological study *Rzut oka na źródła archeologii krajowej* (“A Glimpse into the Country's Archaeological Sources”, Vilnius, 1842).

So far Tyszkiewicz's works of fiction have not been discussed separately, let alone the assessment of their lasting value. This can also be explained by the above-mentioned views formed by historiography. However, a more thorough analysis of Tyszkiewicz's works of fiction allows us to make a supposition about their high artistic qualities, which can be placed on a par with the mastery of his contemporaries Ignacy Chodźko (1796–1861), Stanisław Morawski (1802–1853), Ludwik Sztyrmer (1809–1886), Placyd Jankowski (1810–1872), Romuald Podbereski (~1812–1856), alias Józef Ignacy Kraszewski (1812–1887). Moreover, it allows us to assert that these works were written not for the sake of entertainment and even not as “literature”, but first

of all, “for the sake of history”. The history of society, and in particular, of that part of society, which was on the verge of disappearing from the historical arena due to changing political circumstances, is at the centre of Tyszkiewicz's works of fiction. With suggestive literary strokes (“images”) Tyszkiewicz records his time, which has already become history, society's most distinct character types, and even different social groups and layers: nobles (above all, petty), clergymen (above all, monks), burghers (first of all, Jews), women (mainly single), residents of manors, servants, etc. According to the author, he creates “written photographs” (*rodzaj piśmiennej fotografii*). However, he not only presents portrait and group photographs, but also writes about the environment of manors and cities – interiors and exteriors, and explores the culture of eating, fashion and travelling of that time. Literary means offer him a possibility to capture what cannot be captured by any other means – people's relations, communication and feelings, – in other words, all what can be defined by the word “daily life” or, in Tyszkiewicz's words, “domestic life”.

The idea to draw a social portrait of Lithuania of the first half of the 19th century for the future generations does not originally belong to Tyszkiewicz. Its origin should be related with the famous publishing project *Litwini* (“Lithuanians”) by Jankowski and Kraszewski of 1842. The project *Typy litewskie* (“Lithuanian Types”), initiated by Konstanty Tyszkiewicz (1806–1868) in 1847, also had a great influence on the formation of this direction of creative writing. In this project, not only the text, but also the drawings by Artur Bartels, alias Barthels (1818–1885), played an important role. Both above-mentioned projects were never put into life, but Tyszkiewicz's works of fiction that have reached our days is an obvious proof of his participation in these projects. It is not by accident that his books are illustrated with drawings by Bartels.

Tyszkiewicz's works of fiction have another important feature – they provide unique material for a portrait of the author himself, and alongside, create conditions for better knowledge of the lifestyle of the unique layer of nobility, which had intellectual aspirations.